

ČUJTE GA...
ČUJTE GA...
ČUJTE GA...

ROBEKNI HODIŠI OTOMIRU TAD SO DALI
SOPRO IN JO JE DALA TOGA ZA SEBOT?
TVOJ DOKTOR JE OČ V HODIŠE...
TVOJ DOKTOR JE OČ V HODIŠE...
TVOJ DOKTOR JE OČ V HODIŠE...

TVOJ SLOVENCI GONILNO
KARLČE JE DEJE
SLOVENCI GONILNO
KARLČE JE DEJE
SLOVENCI GONILNO
KARLČE JE DEJE

IN TUDI JE MIŠ
LJUBIŠE JE MIŠ
LJUBIŠE JE MIŠ
LJUBIŠE JE MIŠ

NO IN TUDI JE MIŠ
LJUBIŠE JE MIŠ
LJUBIŠE JE MIŠ
LJUBIŠE JE MIŠ

KAJ SI KAN MOJ...
KAJ SI KAN MOJ...
KAJ SI KAN MOJ...
KAJ SI KAN MOJ...

TVOJ DOKTOR JE OČ V HODIŠE...
TVOJ DOKTOR JE OČ V HODIŠE...
TVOJ DOKTOR JE OČ V HODIŠE...
TVOJ DOKTOR JE OČ V HODIŠE...

TVOJ DOKTOR JE OČ V HODIŠE...
TVOJ DOKTOR JE OČ V HODIŠE...
TVOJ DOKTOR JE OČ V HODIŠE...
TVOJ DOKTOR JE OČ V HODIŠE...

NO IN TUDI JE MIŠ
LJUBIŠE JE MIŠ
LJUBIŠE JE MIŠ
LJUBIŠE JE MIŠ

NO IN TUDI JE MIŠ
LJUBIŠE JE MIŠ
LJUBIŠE JE MIŠ
LJUBIŠE JE MIŠ

KAJ SI KAN MOJ...
KAJ SI KAN MOJ...
KAJ SI KAN MOJ...
KAJ SI KAN MOJ...

NO IN TUDI JE MIŠ
LJUBIŠE JE MIŠ
LJUBIŠE JE MIŠ
LJUBIŠE JE MIŠ

NO IN TUDI JE MIŠ
LJUBIŠE JE MIŠ
LJUBIŠE JE MIŠ
LJUBIŠE JE MIŠ

NO IN TUDI JE MIŠ
LJUBIŠE JE MIŠ
LJUBIŠE JE MIŠ
LJUBIŠE JE MIŠ

NO IN TUDI JE MIŠ
LJUBIŠE JE MIŠ
LJUBIŠE JE MIŠ
LJUBIŠE JE MIŠ

TU MALIKOVANJA NE BO VEČ!
DAROVE TRINESITE MENI, POTEM BOSTE
VEŠELI KOT ŠPANCI.

NEKDO JE PRIŠEL IN MI POŠEL TORIJI
LE KOMU SE MU JE TO POSREČILO?

POLE, TI TA...
POLE, TI TA...
POLE, TI TA...
POLE, TI TA...

**NECENZURIRANO SAMO ZA
ODRASLE IN OTROKE V
SPREMSTVU STARŠEV
ALI SKRBNIKOV**

TI ANIČLANI
ŠE GOVORITI NIŠO
ŠE ZNALI DOKO.

KDO SMO
Ilustrirana zgodovina slovenstva

Besedilo: Andrej Pleterski
Risba: Janja Rihter

Ljubljana
2020

KDO SMO
Ilustrirana zgodovina slovenstva

Besedilo: Andrej Pleterski

Risba: Janja Rihter

Recenzenta: Benjamin Štular, Jernej Rihter

Urednica: Mateja Belak

Lektura: Špela Križ

Izdajatelj: ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo

Založnik: Založba ZRC

Zanju: Oto Luthar in Anton Velušček

Glavni urednik založbe: Aleš Pogačnik

Tisk: Abo grafika d. o. o., Ljubljana

Naklada: 800 izvodov

Ljubljana 2020; prva izdaja, prvi natis

Prva e-izdaja knjige (pdf) je pod pogoji licence Creative Commons 4.0 CC-BY-NC-SA prosto dostopna tudi v elektronski obliki:

DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610504306>

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)

PLETERSKI, Andrej, 1955-

Kdo smo : ilustrirana zgodovina slovenstva / besedilo Andrej Pleterski ; risba Janja Rihter. - 1. izd., 1. natis. - Ljubljana : Založba ZRC, 2020

ISBN 978-961-05-0429-0

COBISS.SI-ID 305002496

ISBN 978-961-05-0430-6 (pdf)

ISBN 978-961-05-0433-7 (epub)

COBISS.SI -ID= 304991744

Raziskava je vključena v program (P6-0064 (B)), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Mojim vnukinjam in vnukom

Če nas zanima nastanek slovenskega naroda, predpostavljamo vsaj dvoje: da Slovenci so narod in da je ta narod nekako nastal.

Soglasja o določitvi vsebine pojma narod ni. Ena od določitev pravi, da je narod zgodovinsko izoblikovana stalna skupnost ljudi, ki jo združujejo (z različno močjo) skupni jezik, domovinsko ozemlje, zgodovinski spomin, določene oblike kulturne, pravne in gospodarske povezanosti, zavest skupnosti in volja do skupnega življenja – kot taki naj bi se narodi izoblikovali šele po koncu srednjega veka, prej pa naj bi obstajale le nekake prednacionalne etnične skupine.

Po tej razlagi so narodi tvorbe s kratko zgodovino in megleno ter skoraj poljubno dolgo predzgodovino. Sam zagovarjam drugačno mnenje.

Lastnosti, po katerih prepoznavamo narode, lahko delimo na skupino samih po sebi danih (npr. jezik, tvarna kultura)

in skupino netvarnih, osebnih (npr. samozavedanje, prepoznavanje s strani sosedov, narodno ime).

Drugi skupini lahko prištejemo še skupno pravo, ki ima mnogokrat odločilen povezovalni pomen, po drugi strani pa njegova zamenjava lahko omogoči takojšnjo spremembo narodne pripadnosti, kar je zlasti lepo izpričano v času germanskih preseljevanj, ko so v različnih plemenskih povezavah Sasi in Türinžani postali Langobardi, Langobardi, Alamani, Türinžani in Vzhodni Goti so postali Bajuvari ter tako naprej in nazaj do nespoznavnosti.

Zelo v grobem je mogoče opaziti več razvojnih stopenj narodov. Na začetni so najmanjši.

Obsegajo od nekaj družin do nekaj naselij. Na tej stopnji gre za še neločljivo celoto religije, prava, države, naroda.

Gospodarski in vojaško-politični razlogi lahko povzročijo združevanje manjših enot v večje.

Pomembno spremembo pri istovetenju posameznika s skupnostjo prinesejo religije, ki skušajo biti svetovne. Uničijo stare pravno-religiozne vezi in s tem cele narode.

Šele v moderni dobi se s širjenjem nereligioznih ideologij oblikujejo pogoji, v katerih na novo nastajajo skupnosti naroda, prava in države.

Med preteklostjo in našim vedenjem o njej sta torej vsaj dva filtra: viri, ki jih je zgodovinsko dogajanje zapustilo, in zgodovinar, ki nam jih tolmači.

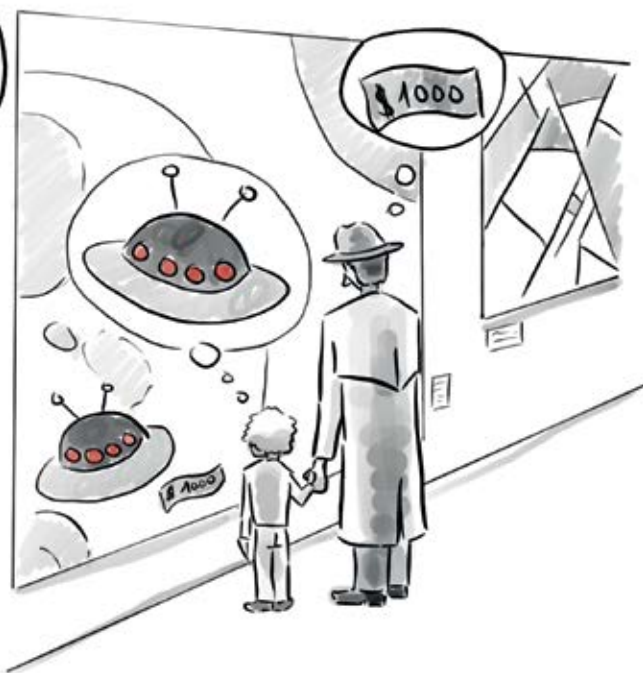

Če naredim bolj nazorno primerjavo, potem je na primer neki zločin dejansko dogajanje, sledovi zločina so viri, detektiv, ki skuša zadevo razvozlati, pa zgodovinar (v najširšem pomenu besede.)

Naštetima filtroma je treba dodati še tretjega – nas same. Tudi od nas je odvisna, kakšna zavest (o zgodovini) se nam oblikuje v glavi.

Od naše sposobnosti dojemanja je odvisna končna podoba, ki si jo ustvarimo v zavesti.

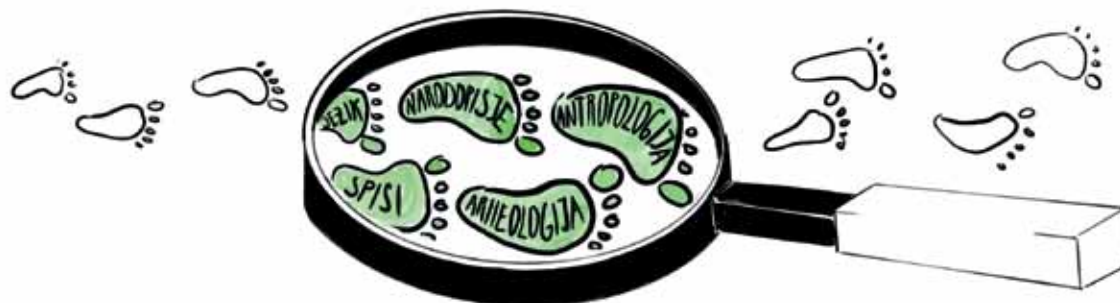
Pri tem se je treba zavedati, da pokaže drugačen zorni kot drugačno sliko.

Zato si mora tudi bralec izostriti svoj vid, svoje lastne sposobnosti dojemanja, da mu ne bodo prodajali rdeče pese za črno redkev in ocvrtih vampov za kalamare. Skratka, ne bodimo Sneguljčica, ki je razmišljala samo z želodcem in se nato žalostno zastрупila.

Sledi narodov preteklosti so se ohranile v naslednjih vrstah virov: jezikovnih, pisnih, narodopisnih, arheoloških in antropoloških.

V jeziku vsakega naroda so skrite naplavine njegove (pred)zgodovine; kje in kako je živel, kdo so bili njegovi sosedi, zavojevalci, podložniki in podobno. Jezik se razvija, spreminja. Ko beremo slovenske knjige iz 19. st., jih seveda zlahka razumemo, se nam pa marsikaj zdi nekoliko nenavadno, kot bi si ogledovali obleke svojih prababic in pradedkov.

priti pomagat. Nevedni pastirji niso nizeh vedli odgovoriti, ker niso vedli kaj jih vprašala. Na to klizhejo Pauleta rekozh: Paule! pojdi sim, ti snash nemshko, nam bofh povedal kaj ta gospod vprašala. Paule hitro pertezhe, se lepo ponishno odkrije in pravi: Gospod shlahten kaj bi radi? Baron rezhe: Fante! povej mi kjé je kaka hišha, de bi jest ljudi dobil, kteri bi mi pomagali kozhijo pervlezhi do vafi, de

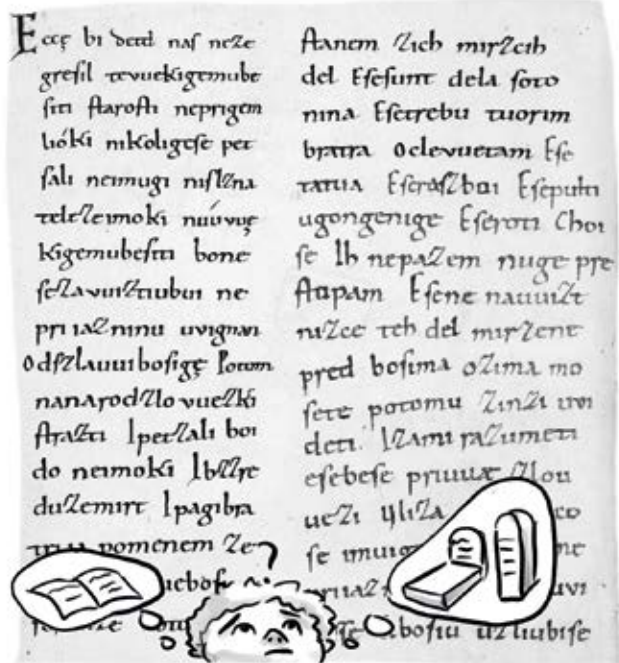
Ko gremo še bolj nazaj skozi čas in preberemo nekaj stavkov iz spisov Primoža Trubarja, bomo njegov jezik sicer še občutili kot svoj, a bo že nekako čuden.

Če vzamemo v roke Brižinske spomnike, bomo videli, da je to soroden jezik, a marsičesa brez prevoda ne bomo več razumeli.

TEI PRAVI CERQVI
 Boshy tiga Slouenskiga Ielika,
 Milost inu Myr od Buga ozhes
 ta skusi Iesufa Cristufa nals
 higa Ohranenica, profs
 simo.

LV besniu Bratis
 e, Kadar ta Duh
 Boshy, Kateri
 notri vuas pres
 biua, ie eno tako
 dobro lakato is
 nu sheio tiga suetiga Euangelia
 na tiga Gospudi Iesufa Cristufa,
 p... as sturil, De ste ui nas profs
 potehmal ta vegshi del Ludi

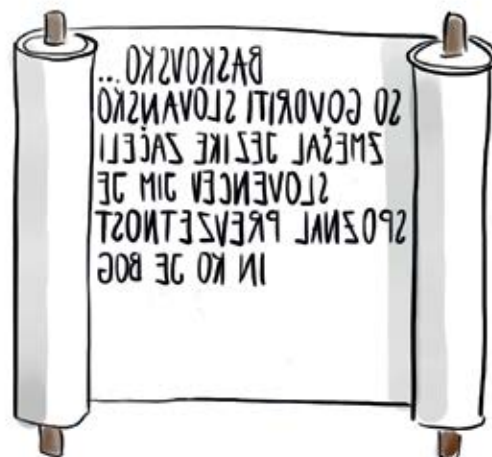
In tako kot se je jezik spreminjal zadnjih tisoč let, se je spreminjal tudi tisočletja prej. Jezikoslovje se med drugim ukvarja z ugotavljanjem zakonitosti teh sprememb, skuša rekonstruirati starejša stanja jezika.

Današnji jezik si lahko predstavljamo kot ustje mogočne reke. Sestavljajo jo številni pritoki s še več izviri. Vsak zase se med seboj ločijo; ko se zlijejo, nastane nova celota. Vode tečejo čez različne kamenine in skozi raznovrstne pokrajine. S seboj nosijo njihove delčke in jih v mirnih zatokih odlagajo kot naplavine. Po naplavinah lahko sklepamo, kašna je pokrajina ob toku navzgor, četudi je še nismo videli. Enake naplavine imajo lahko različne reke, kar kaže, da tečejo čez enako, morda celo isto deželo. Običajno pa so naplavine močno pomešane in je predstava o deželi zgornjega toka močno zamegljena. Tako je z jezikom. V njem so neštete naplavine, kako in od kod so tja prišle, pa je mukotrпно ugotavljanje, ki se ukvarja z analizo sosednjih rek in počasi prodira ob reki navzgor, išče sotočja ter raziskuje, kaj je prišlo iz levega, kaj pa iz desnega pritoka.

In sedaj si predstavljajmo, da stojimo ob Savi blizu Dobove. Voda, ki tu teče, je naš današnji jezik. To je voda, ki je pritekla s pobočij med Snežnikom, Triglavom in Roglo na Pohorju. Vsi tamkajšnji nešteti potočki so sedaj ena voda. Pa vendar, ali lahko trdimo, da je edina prava savska voda Savinja v Mozirju, ker pomešana z drugimi vodami teče tudi blizu Dobove? Lahko trdimo, da do mešanja ni prišlo na celi poti do Dobove? Vse, kar vemo, nam narekuje nikalni odgovor. Save pri Dobovi ne moremo enostavno enačiti s katerokoli vodo že samo kilometer prej. Današnjega jezika ne moremo preprosto enačiti z njegovimi starejšimi oblikami, ne današnjih narodov s tistimi v preteklosti.

Brati znanstvenofantastični roman, v katerem junak potuje s časovnim strojem stoletja, tisočletja nazaj in se mu pri tem nič ne zgodi, on sam ostane enak, je eno, na tej domnevni nespremenljivosti graditi svojo raziskavo preteklosti pa nekaj povsem drugega, močno zgrešenega.

Tega so se ljudje že od nekdanj zavedali. Ste se že kdaj vprašali, zakaj je v pravljicah mogoče preživeti v enem dnevu sto let, se torej prestaviti v prihodnost (kar se običajno za vse junake slabo izteče), ne da pa se nazaj. V najboljšem primeru lahko srečamo v votlini kralja Matjaža kot speči preostanek minulosti.

Sneguljčica si lahko privošči spanje s strupenim grizljajem v grlu in čaka na princa, ne more pa nazaj in preprečiti vseh morilskih dejanj hudobne mačehe.

Jeziki tako kot narodi nastajajo in izginjajo, se zlivajo in razcepljajo.

V resnici so bolj podobni vodovju v neskončni rečni delti, kjer je pravi labirint vodnih poti. Vedno vemo, da smo v nekem rokavu, da so drugi sosednji. Skozi katere smo pluli, od kod so vode našega rokava, ne vemo. Prav tako ni nobene glavne struge, so pa slepi in pretočni rokavi.

Poleg površinskih voda – govorjenega jezika, imamo še podzemne vode – jezikovne preostanke. To so imena krajev, gora, ledin, voda. Ta so mnogokrat okamenela in pričajo o jeziku ljudi, ki so jih ustvarili, ter začrtujejo ozemlje, ki so ga naseljevali.

Novonaseljenci drugačnega jezika so jih pogosto prevzemali in jezikovno vsaj nekoliko predrugačili.

Imenoslovje kot del jezikoslovja lahko ugotavlja različne časovne plasti imen neke dežele.

Lahko ugotovi naselitev drugače govorečih ljudi, ne more pa samo povedati, kdaj se je to zgodilo.

Drugi pomemben vir o narodu so pisni viri. Govorijo nam predvsem o netvarnem, osebnem delu narodovih lastnosti. Kako ga občutijo sosedi, kako njegovi pripadniki sami, kakšno je njegovo ime pa tudi kakšno je njegovo izročilo, pravo, ozemlje, dogodki, ki ga oblikujejo.

Več je pisnih virov, več o njem vemo. Zlasti za starejša obdobja mnogokrat poznamo samo ime in še to so nam zapisali samo daljni sosedi. Zato so popačenja imen bolj pravilo kot izjema.

Še mnogo bolj nerodno je to, da oddaljeni pisci niso opazili sprememb, ki so se na nekem prostoru dogajale. In čeprav so se ljudje medtem povsem zamenjali, so njegovo prebivalstvo stoletja označevali z istim imenom.

Tako so na primer antični pisci Gote dolgo opisovali kot Skite, Sarmate, ker so tako kot ti prihajali iz ukrajinskih step. Avari so bili opisani kot Huni, Madžari kot Huni in Avari, Slovani kot Vandali in podobno. Spomnimo se, kako so bili še pred nekaj leti za nas vsi, ki so prihajali iz Jugoslavije prek Kolpe, pač samo Bosanci. In če je bil kdo v slovaških Tatrach, je doma povedal, da je bil na Češkem. In pri tem je stopnja obveščenosti dandanašnji neskončno večja, kot je bila pred stoletji in več.

ČAS BI ŽE BIL, DA NEHVA JESTI TO KOLERABO IN GREVA DOMOV.

Zato ni mogoče zgodovine nekega naroda graditi samo s preprostim sledenjem "njegovemu" imenu. Treba je za vsak zapis posebej ugotoviti, kaj je takratnemu piscu pomenil.

To seveda velja tudi povsem splošno. Sporočilo o prihodu nekega naroda je lahko povsem neresnično, zgolj legendarno. Pogosto je obratno. Priselitev je bila, a je pisni viri tako neposredno ne opisujejo, začno pa govoriti na primer o roparskih vsiljivcih, ki vdirajo na ozemlja piscev.

Presojanju verodostojnosti vira se reče kritika vira.

V primeru Sneguljčice bi se punca morala vprašati, zakaj ji tuja ženska tako vztrajno skuša vriniti jabolko – in še več kot to, zakaj hoče, da ga poje. In če bi se pri tem še vprašala, zakaj se trudi dokazati, da je jabolko dobro, bi ji moralo postati jasno, da je z njim nekaj narobe in bi ga bilo bolje ne pojesti.

Hkrati ji je povsem zatajil zgodovinski spomin, kot da ni bilo lovca, ki naj bi jo ubil, tesnega pasu in strupenega glavni-ka. Ne poznati zgodovine, ne misliti in se predajati samo trenutni strasti, so dobri vzroki, ki vodijo v pogubo.

Narodopisje nam mnogo pove o sodobnih narodih, njihovi sedANJI in polpretekli duhovni ter tvorni kulturi, za starejša obdobja pa ponuja vzorčne razlage, kako bi v neki deželi lahko bilo, če bi bilo.

Pove nam, kako so oblečeni Sneguljčica in palčki, kaj jedo, kako jim Sneguljčica gospodinji, kako palčki kopljejo zlato, kaj prepevajo, kako skupaj veselo plešejo in še mnogo zanimivih stvari. Ali pa so to tudi narodne značilnosti, je težje vprašanje.

Običajno k narodopisju prištevajo tudi mitološke raziskave. Mit je beseda, zgodba, v širšem pomenu sveta razlaga sveta.

Ljudje si že od nekdaj skušajo razložiti neznano z znanim.

Tako jih zanima in jih je zanimal lastni izvor, izvor družine, izvor skupine ljudi (naroda), ki mu pripadajo.

Še do nedavnega je večina človeštva pripadala kulturam, ki so svoje izročilo predajale predvsem ustno. V obdobju računalniške informatizacije smo na to že skoraj pozabili.

Ustno izročilo je mogoče predajati iz roda v rod, mnogokrat v skoraj nespremenjeni obliki. Najboljši način za to so pesmi in stalno ponavljanje v krogu ljudi, ki poznajo isto izročilo. Eden se sicer lahko zmoti, vendar ga drugi popravijo. V nekaterih družbah so za to skrbele posebne skupine svečnikov, drugod kar vsi ljudje.

Zato lahko v ljudskih pesmih, pravljičah, povedkah najdemo mnogo sledov dejanskega zgodovinskega dogajanja. Seveda je tudi tu potrebna kritika vira, ki mora ločiti namišljeno od stvarnega. Pravljičica o podrtem gradu z zakleto kačo, ki čuva grajski zaklad, običajno opozarja na mesto, ki so ga nekoč resnično naseljevali ljudje. Pomagala nam je torej najti njihova starodavna bivališča, seveda pa tam ne bomo našli zaklete kače, še manj skrinje zlata.

Posamezen narod gre skozi različne stopnje (ne)samozavedanja. Posamične dane narodove lastnosti še ne povzročijo narodne zavesti.

Ko je število danih skupnih lastnosti tolikšno, da se ljudje zavejo pripadnosti celoti in začno zadovoljevati svoje potrebe kot celota, se zgodi pomemben preskok v stopnji samozavedanja. Nekaterim sociologom to pomeni zgodovinsko točko, pri kateri nastane narod.

Praviloma kmalu sledi potreba po razlagi svojega nastanka.

Značilno je, da mora ustrezati doseženi stopnji splošne razvitosti. V različnih točkah narodovega razvoja zato nastajajo različne razlage. V začetni rimski zgodovini je bilo dovolj razlagati nastanek Rima in Rimljanov s pravljico o Romulu in Remu, ko se oblikuje cesarstvo vladarja Avgusta, je ta potreboval uglednejše prednike. To so postali Trojanci z Enejem božanskega rodu. Povezava z uglednejšo kulturo in bogovi je bila s tem zagotovljena.

Podobno je bilo pri srednjeveških Poljaki. Neznani kronist je na začetku 12. st. razložil začetek kraljeve rodbine Piastov s pravljичnim oračem Piastom. Ko je središče poljske države kmalu nato prešlo v Krakov, je konec 12. ali na začetku 13. st. nastala nova kronika Poljakov. Njen pisec je skušal poudariti imenitnost pravljичnega ustanovitelja Krakova – Kraka tako, da ga je zapisal kot Grakhusa, kar ga je postavilo v sorodstvo z znamenito starorimsko rodbino. Samo majhna besedna predelava in že je bil dokaz o slavni prednikih na dlani. Srednjeveški Francozi so prav tako iskali prednike v Trojanjih, Nemci v Rimljanih ...

Iskanju trenutku primernih prednikov se nismo izognili niti Slovenci. V drugi polovici 19. st., ko so se Slovenci narodnostno že jasno oblikovali, je Davorin Trstenjak s slovensko razlago imen na rimskodobnih nagrobnikih dokazoval Slovence na slovenskem ozemlju že v rimski dobi.

Ko je dobro stoletje pozneje državotvorno zorenje Slovencev prehajalo v višjo stopnjo, je bilo treba ponuditi prednike, ki bi nas dokazali kot Evropejce z najdaljšo kulturno tradicijo in tako vzpostavili temeljno razliko od ostalih barbarskih Slovanov. Tako je nastala povedka o Slo-Venet-cih, začetnikih evropske civilizacije, naših davnih prednikih. Zanimivo je, da v bistvu še prazgodovinski način razlage narodne zgodovine lahko nastane konec 20. st., čeprav je že tako sprt z doseženo stopnjo znanja, da se uveljavlja le še v ljubiteljski kulturi.

Mnenji, da zaradi venetske povedke lahko pritegnemo nase pozornost in spoštovanje, ki se spodobi nosilcem prve kulture v srednji Evropi, in da je dala Slovincem potrebno samozavest za glasovanje o samostojnosti, pa sta že napuh, ki menda spada med naglavne grehe.

Antropologijo na tem mestu predstavljam v ožjem smislu – kot vedo o človekovem telesu. Za starejše dobe so njeni viri človeška okostja. Po oblikah kosti loči ljudi v različne skupine.

Genetske raziskave odkrivajo sorodstvene povezave. Nekdaj priljubljeno in pogosto zlorabljeno poudarjanje rasnih značilnosti je bilo osnova različnim rasnim teorijam, ki so vzpostavljale predprave namišljene večvredne rase glede na namišljeno manjvredne. Preprosto enačenje naroda z neko antropološko skupino ljudi praviloma ni mogoče zaradi pogostega mešanja prebivalstva. Jasno pa antropologija pokaže hitre in velike zamenjave prebivalstva na nekem ozemlju, razlika med staroselci in prišleki je očitna. Tako bi antropologi zlahka ugotovili, da se je med palčke priselila Sneguljčica (če bi bila pokopana skupaj z njimi), saj so bili povsem različne postave.

Tako kot druge vede, arheologija svoja orodja za raziskave še razvija. Temeljno orodje, s katerim poskuša proučevati širše skupine ljudi, se imenuje arheološka kultura. Ta pojem bom uporabljal v pomenu, da je to skupek lastnosti sledov človekovega bivanja, ki jih je mogoče ugotoviti v nekem širšem geografskem prostoru in ki se loči od drugih tovrstnih skupkov lastnosti v sosednjem prostoru in času.

Pri tem je treba ves čas imeti pred očmi dejstvo, da arheološka kultura ni nujno odraz skupine ljudi z zavestjo skupne pripadnosti, da zato nastanek kultur ni nujno isto kot nastanek narodov.

Z opazovanjem kulturnih lastnosti lahko arheologija poda dokaj zanesljivo poseljitveno zgodovino: kako dolgo traja nepretrganost poselitve, kdaj pride do priselitve novega prebivalstva, od kod je to prišlo, kakšen delež imajo v novem prebivalstvu prišleki, kakšnega staroselci.

Dolgo je bilo pri raziskavah o nastanku narodov vodilno jezikoslovje, vsaj iz dveh zelo preprostih razlogov. Prvi je ta, da je bil nekoč za poznavanje dobršnega dela človeške zgodovine jezik edini vir podatkov, saj so bili pradedi arheologov tedaj še zbiralci nojevih jajc, občudovalci antičnih ruševin in kopači zakladov. Odtlej arheologija z izkopaninami skokovito povečuje svoje vire in utrjuje svoj pomen.

Tako bi arheologi po glavniku in pasu sklepali, da se je v moško družbo palčkov priselila ženska, glede na neobičajno imenitnost obeh predmetov, verjetno iz bogatega okolja onstran velikega temnega gozda. Steklena krsta bi govorila o postavi pokojnice in izjemni pozornosti, ki so ji jo posvetili.

Drugi razlog je poenostavljeno enačenje naroda in jezika. Jezik je resda lahko odločilna narodna lastnost, vendar to ni nuja. Isti jezik lahko govori več narodov. Nemško govorijo Nemci, Avstrijci, del Švicarjev in Francozov, angleško Angleži, Škoti, Irci, Valižani. Obratno isti narod lahko govori več jezikov. Irci govorijo irsko in angleško, Valižani valižansko in angleško, Švicarji nemško, francosko, italijansko in alpsko-romansko.

Pravkar lahko opazujemo, kako osamosvojitve naroda povzroči oblikovanje novega jezika. Začenja se oblikovati poseben hrvaški jezik, ki ga imajo Srbi trenutno samo za pokvarjeno srbščino. Rojevata se bosanščina in črnogorščina. Zanimiva je primerjava s Poljaki, ki se jim zdi češčina nekaka pokvarjena poljščina. Pri tem ni pravo vprašanje, kdo je pravi in kdo pokvarjeni, ampak spoznanje različnosti s strani sosedov, kar je pomembna lastnost v oblikovanju naroda.

Medtem je postalo očitno, da zanesljivejša spoznanja o nastanku naroda lahko da le slika, ki jo dobimo s souporabo vseh prej naštetih ved. Pri tem naj bi vsaka sama zase najprej izvedla raziskavo do tiste mere, kot ji je to mogoče, in na način, ki je notranje kar najbolj trden.

Vsaka je sposobna ugotoviti samo nekatere narodove lastnosti, zaslediti samo nekatere trenutke v njegovi zgodovini.

Ključno dejanje je iskanje stičnih točk med ugotovitvami posameznih ved. Povezava med njimi sta prostor in čas. Pri tem lahko gradimo na predpostavki, da v *nekem določenem času in na nekem določenem prostoru lahko začasno pride do ujemanja ugotovitev vsaj med dvema vedama, izjemno morda celo med več hkrati.*

Od pravilnosti ugotavljanja takih točk ujemanja je odvisna zanesljivost razlage. Povečujemo jo s širino zajemanja virov tako v času kot tudi prostoru. Vnaprej namreč ne vemo, kako velike so skupine, ki jih iščemo, kakšne so njihove lastnosti in kako dolgotrajne so bile. Samo širina nam zagotavlja večjo verjetnost, da bomo našli meje svoje skupine.

Primer slabe strani ozkega pristopa je lahkomišelnost Sneguljčice, ko se je zadovoljila s tem, da je mačeha pokusila samo polovico jabolka. Če bi zahtevala, naj poje celo, bi se zlobna nakana takoj izjalovila.

Ko kupujemo na trgu, se ne zadovoljimo samo z videzom jabolk v prvi vrsti kupa, ampak pogledamo še v ozadje ter pokusimo posamezne krhlje pri več prodajalcih. Tako bomo ločili boljša jabolka od slabših. Preden se odločimo za nakup, običajno vse to še primerjamo s ceno.

Tisto, s čimer si bom pri razpletanju zgodbe o Slovanih pomagal, sta nastanek in razvoj njihovega jezika. Pri tem bom izhajal iz najbolj verjetne predpostavke, da poseben jezik nastane kot posledica zunanjih vplivov in notranjega razvoja.

Zunanji vplivi so lahko raznovrstni, na primer gospodarski, politični, etnični. Skupaj z notranjimi spremembami puščajo svoje sledi v jeziku, lahko pa tudi v arheoloških virih. Pozornost bom posvetil ujemanju jezika in arheološke kulture. Pojem Slovani bom uporabljal v pomenu, da so to skupina ljudi, ki govorijo slovansko.

Med najbolj nespornimi ugotovitvami dosedanjih jezikoslovnih raziskav so naslednje: tesne baltske in slovanske jezikovne vezi govorijo o tesnem (skupnem) razvoju teh dveh indoevropskih jezikovnih skupin. V nekem obdobju sta se razdelili. Obstajal je drugotni stik s predniki Italov in Germanov. Stiki s keltskimi in iranskimi jeziki so še težko opredeljivi.

DVAJSETO STOLETJE DO KULTURA PLASTIČNIH STEKIENIC.

ATA BALTOSLOVAN JE IMEL DVA SINOVA. EDEN JE BIL BALT, DRUGI SLOVAN. LE-TA SE JE IGRAL TUDI Z ITALOM IN GERMANOM.

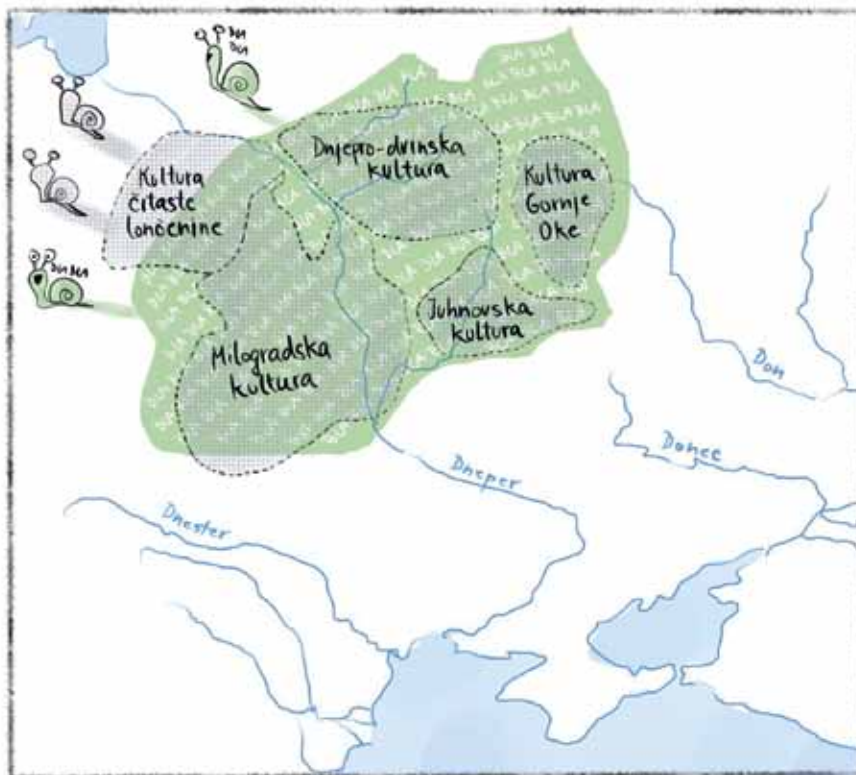

Glede na glasoslovni in oblikoslovni sistem je mogoče govoriti o enotnosti praslovanščine, glede na besedišče pa je bila precej raznolika. Glasoslovne razlike v slovanščini so se začele šele v drugi polovici 1. tisočletja našega štetja v času obširnega slovanskega razseljevanja.

Te ugotovitve napeljujejo na izhodiščno misel, da moramo začetno ozemlje Slovanov iskati pri ozemlju Baltov oziroma poiskati ozemlje jezikovne skupnosti prednikov Baltov in Slovanov.

Vodna imena porečja Dnjepra so pokazala južno mejo baltskih vodnih imen južno od Pripjatskih močvirij ter dokazala njihov živi stik z iranskimi imeni v porečju Sejma. Pomembna je ugotovitev, da je bilo območje severno od Pripjata mnogo pozneje slavizirano kot južno od njega, da je šlo slovansko razseljevanje od juga proti severu. Pri tem so se Slovani pomešali z Balti in jih postopoma slavizirali, potem ko je minilo obdobje dvojezičnosti. Vzporejanje jezikovnih in arheoloških podatkov v porečju Sejma kaže, da se ujemajo s stanjem arheoloških kultur nekako v času od 500 do 250 pr. n. št. Skupina arheoloških kultur tistega časa se lepo ujema z območjem baltskih vodnih imen. Ta kažejo večjo starodavnost od slovanskih.

To se ujema z jezikoslovnim modelom, po katerem naj bi bil nastanek slovanskega jezika rezultat preoblikovanja baltskih jezikov. Kajti slovanski sistem se da izpeljati iz ustreznega baltskega, baltskega sistema pa se ne da izpeljati iz zgodnje-praslovanske strukture. To bi kazalo, da lahko govorimo o nekaki oddelitvi Protoslovanov iz skupnega jedra prednikov poznejših Baltov in Slovanov.

IZ POLOVICE KUPA BOM SKUHAI
MARMELADO. OBRATNO PAČ NE GRE.

Ker v njem ni bilo več poznejših Slovanov, je ostanek samodejno postal baltski. Ali poenostavljeno povedano: slovanski jeziki so otroci baltskih, načelno druga, časovno mlajša generacija.

SEDAJ IMAM MALINE IN MARMELADO.

Val germanskih skupin, ki so v 3. st. pr. n. št. pod pritiskom Keltov začele zapuščati ozemlje severne Nemčije in soseščine ter se usmerile proti jugovzhodu, se je ustavil šele v Moldaviji, kjer so se oblikovali Bastarni. Morda nekoliko pozneje, v drugi polovici 2. st. pr. n. št. je na srednjem in južnem Poljskem kot posledica tega preseljevanja nastala przeworska kultura, ki jo je mogoče pripisati Germanom. Naselili so se na ozemlju, ki so ga prej naseljevali prebivalci s pomorjansko kulturo in kulturo zvončastih grobov. Številna najdišča teh prenehajo, nekaj časa traja prostorsko pomešano, vendar kulturno ločeno življenje staroselcev in prišlekov. Nato sledi staroselcev izginejo, ker jih prišleki asimilirajo, germanizirajo. Verjetna je razlaga, po kateri je staroselce mogoče poimenovati s historičnim imenom Veneti, ki jih prvič v pisnih virih na tem prostoru omenja rimski zgodovinar Plinij v drugi polovici 1. st. n. št. Odhod dela njihovega prebivalstva proti vzhodu do Dnjepra je v očitni prostorski in časovni povezavi s preseljevanjem Germanov.

Območje najstarejših slovanskih vodnih imen je na južnem obrobju območja baltskih vodnih imen. Pri tem ima ozemlje slovanskih imen levega pobožja Dnjepra lastnosti, ki kažejo, da je bilo naseljeno z desnega pobožja. To območje pa je osrednji del ozemlja, kjer je okoli 200 pr. n. št. nastala zarubinska kultura.

Analiza posameznih vrst arheološkega gradiva njene najzgodnejše stopnje kaže, da gre za spoj lastnosti tuje, pomorjanske kulture zvončastih grobov in krajevne milogradske kulture. V poselitvenem smislu je to mogoče razložiti kot priselitev novega prebivalstva z zahoda, morda z ozemlja poljske Mazovije, ki se je nato spojilo s krajevnim prebivalstvom. Na južnem delu so vidne tudi lastnosti kulture Skitov – oračev ter germanskih Bastarnov (zaradi katerih je prišla v uporabo beseda bastard). Tako zarubinska kultura ni neposredno nadaljevanje nobene od starejših kultur, ampak nova tvorba, ki je nastala z njihovim spajanjem.

Kaj je bilo z Veneti? Pisni viri omenjajo različne skupine Venetov. Prvo omenja v 8. st. pr. n. št. Homer v Iliadi kot del Paflagoncev. Paflagonija je bila pokrajina v današnji severni Turčiji. V 5. st. pr. n. št. piše Herodot o ilirskih Venetih in Venetih ob Jadranu. Sredi 1. st. pr. n. št. opisuje Venete v bretonski Armoriki Cezar (Bre-tanja je tisti del severozahodne Francije, od koder sta doma Asteriks in Obeliks). Sredi 1. st. n. št. omenja Pomponij Mela Bodensko jezero kot Venetsko jezero (*Venetus lacus*). V drugi polovici 1. st. n. št. zveemo od Plinija za Venete v Laciju (srednja Italija) in ob Baltiku (nekje na ozemlju današnje Poljske), od Tacita pa za Venete v današnji zahodni Ukrajini.

Prihod Venetov prvenstveno na območje prebivalstva milogradske kulture in njenega obrobja, kjer so živeli predniki poznejših Baltov in Slovanov, je lahko tisti strukturni vzrok, ki je imel posledice tudi v jeziku prebivalstva skupnosti novonastale arheološke kulture.

Postal je drugačen od starega, ki so ga odslej govorili samo še Balti. Ta groba podoba ustreza grobi oceni pokojnega jezikoslovca akademika Franceta Bezlaja, da je praslovanščina venetizirana baltščina, ki jo je izrekel že pred mnogo leti, preden je nastala tu predstavljena arheološka podoba. Tako imam zarubinsko kulturo za arheološki odraz ljudi, ki so se sčasoma jezikovno preoblikovali v Slovane.

Lahko si tudi razložimo, zakaj so Germani poimenovali Slovane z venetskim imenom – Vendi, Vindi. Najprej so pri preseljevanju naleteli na Poljskem na Venete. Nato so jih ti ves čas spremljali s severne strani pri prodoru proti Črnemu morju. Nastajajoči Slovani so bili za Germane pač "enaki" pravim Venetom, kvečjemu so se jim morda zdeli nekoliko "pokvarjeni".

Herodotovi Iliri so živel nekako na območju od južne Dalmacije do južne Srbije, zahodne Makedonije in severne Albanije. Ilirske Venete tega območja postavlja solunski nadškof Evstatij, po zgledu Štefana Bizantinca iz 6. st. n. št., ob Tribale v srednji in vzhodni Srbiji. Ta podatek kaže, da so ilirski Veneti živel v Herodotovem času nekako na današnjem Kosovu. Albanci vsaj zaenkrat še niso začeli ugotavljati, da so neposredni potomci Venetov, ker se imajo še vedno za neposrednje potomce starodavnih Ilirov.

IN NE POZABITE OTROCI, DA LAHKO VENETSKE NAPISE POVSEM SMISELNO RAZLOŽIMO S POMOČJO ALBANŠČINE.

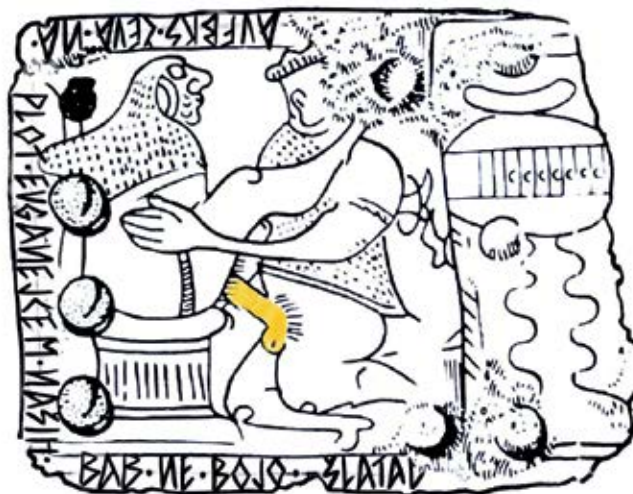

SLOVINCI, SLOVENCİ, SLAVONCI, SLOVAKI, TO JE VSE ISTO. KARTOGRAFA BO TREBA POSLATI V ŠOLO, DA SE NAUČI PRAVOPISA.

Baltske Venete in ukrajinske Venete so zgodovinarji zelo dolgo izenačevali, kar je povzročalo pri arheologih desetletja dolge spore o tem, s katerimi arheološkimi kulturami jih je mogoče poistovetiti. Nedavni ponovni pretres virov je poljske zgodovinarje pripeljal do ugotovitve, da gre za dve različni skupini ljudi. Ta razlaga se lepo ujema z razvojem arheoloških kultur, kar smo videli v razdelku o rojstvu Slovanov. Ločiti je torej treba Venete ob Baltiku od Venetov-Slovanov v Ukrajini.

Najbolj znameniti so seveda Veneti ob Jadranu, ki so živeli v današnji severovzhodni Italiji in zahodnem delu Slovenije. Antični pisci so izvor jadranskih Venetov pojasnjevali z njihovo priselitvijo. Ena razlaga je bila, da so potomci (neznanih) azijskih Venetov, ki so jih porazili Asirci in so se preselili na zahod. Druga je trdila, da so to armoriški Veneti, potomci Keltov. Tretja in najstarejša je pripovedovala, da so potomci paflagonskih Venetov, ki so po padcu Troje skupaj s Trojanci prišli na Jadran, izgnali staroselske Evganejce, ki so bivali med morjem in Alpami, ter se tam sami naselili. Ta razlaga pripada še predrimskemu starogrškemu izročilu in priča o starodavnih povezavah med egejskim, maloazijskim prostorom in Jadranom. Novejše raziskave situlske umetnosti, ki se je razcvetela pri jadranskih Venetih, kažejo, da njene korenine segajo daleč skozi čas in prostor v hetitsko Malo Azijo (spet prostor današnje Turčije).

Po pričevanju antičnih piscev je torej venetsko ime najkasneje v času Herodota že pripadalo različnim ljudstvom. Tako je bilo že pred rojstvom Slovanov. Venetski očetje Slovanov so zato imeli z drugimi Veneti (vključno jadranskimi) skupno le ime.

Še najmanj nesporno vse naštete Venete družijo samo dvoje: ime, ki je po mnenju jezikoslovcev enotnega izvora, ter to, da pripadajo prostoru, ki so ga v obdobju med 14. in 12. st. pr. n. št. zajeli koreniti pretresi. Tedaj pride do velikih sprememb v arheoloških kulturah, porušena je Homerjeva Troja, propade hetitska država, uničena je kretsko-mikenska civilizacija, v pol stoletja doživi Egipt dva napada pomorskih ljudstev, kot jih imenujejo staroegipčanski zapisi. Venetov med njimi ne najdemo, čeprav bi jih pričakovali, če bi bili enoten narod, ki naj bi prekvasil dobri del Male Azije in Evropo od vzhoda do zahoda.

Venetsko ime je indoevropskega izvora in večina venetskih ljudstev je živela na ozemlju, ki ga prekrivajo stara indoevropska vodna imena. Njihovo poreklo iz indoevropske praskupnosti (iz katere so izšli tudi skupni predniki Baltov in Slovanov, Germani, Latinci, Grki, Iliri, Kelti, Arijci ...) je zato zelo verjetno. Raztresenost venetskega imena si je mogoče razložiti na mnoge načine. Naj navedem le dva skrajno različna. Prva razlaga bi bila, da gre za skupino ljudi, ki se je zlagoma selila po Evropi in Mali Aziji ter tu in tam puščala del svojih pripadnikov. Te razlage arheološki viri trenutno ne potrjujejo.

Po drugi razlagi gre za povsem različne skupine ljudi, ki pa jih je nekdo tretji označil s svojim skupnim imenom, tako kot je oznaka "barbar" pomenila vso množico nerimskih narodov, kot Angležem pomeni "foreign" vse, česar ne razumejo, ali je nam "Bosanec" vsakdo prek Kolpe. Enako verjetno pa je resnica nekje vmes.

Gotovo nas zanima, kam so izginili baltski Veneti, izhodišče ukrajinskih. Že v 1. st. pr. n. št. so tam prevladovali Germani, kar je lahko imelo za posledico tudi jezikovno asimilacijo staroselskih Venetov. To bi pomenilo, da so v Plinijevem času baltski Veneti morda že govorili neki germanski jezik. V 5. st. n. št. začenjajo Poljsko naseljevati Slovani in Balti. Zadnjikrat je omenjena skupina Venetov na začetku 13. st. v Latviji. Arheološke raziskave v Rigi kažejo, da gre najverjetneje za že slovanško skupino, ki se je iz Poljske preselila v Latvijo in se tam sčasoma baltizirala.

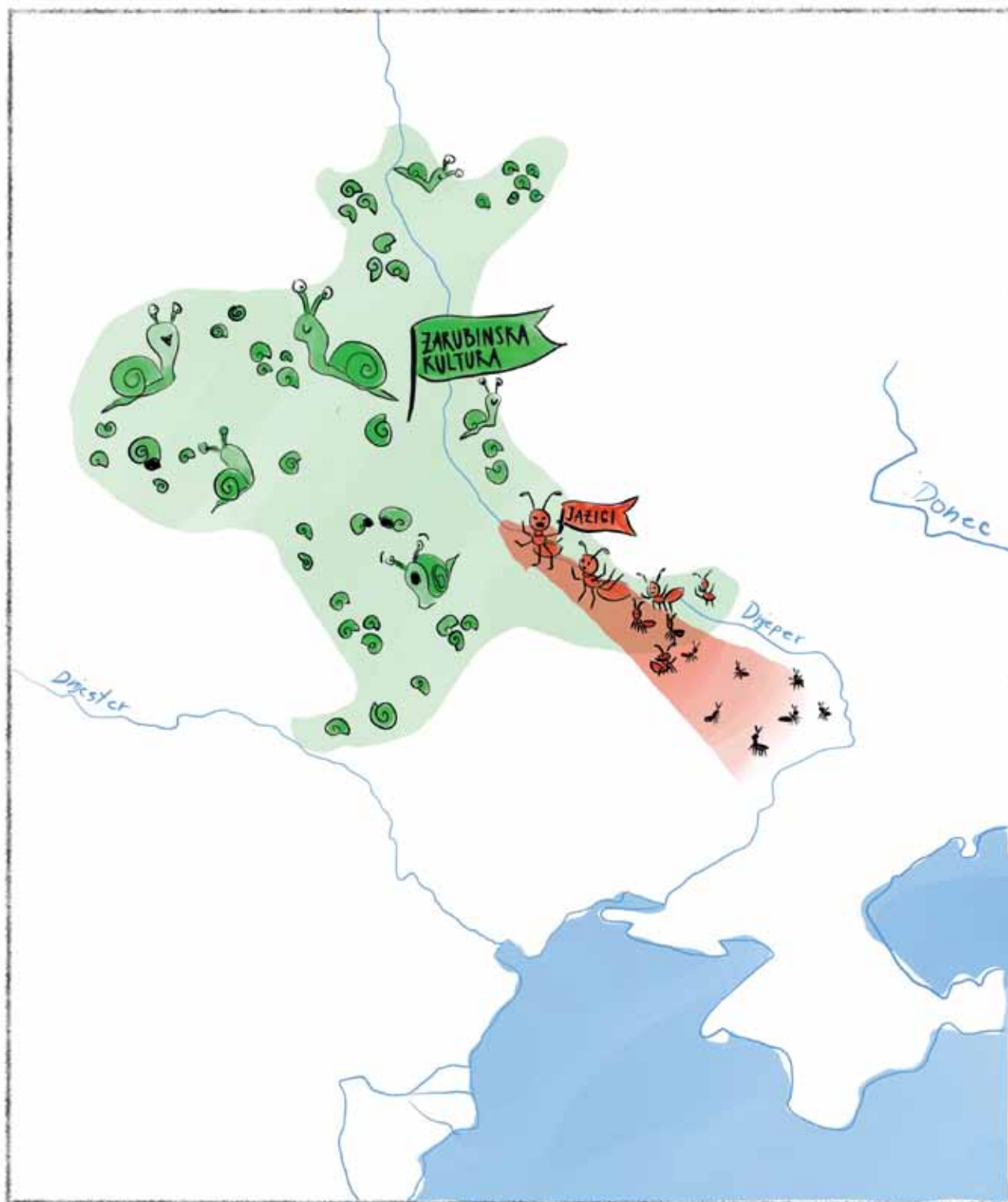

Naj k vsemu temu dodam še zanimivost, da tudi Finci označujejo Ruse z venetskim imenom (prafinsko *Venät*), ki pa so ga prevzeli od Germanov. Na koncu ni odveč poudariti mnenje jezikoslovcov, da se venetskega imena ne da izvajati iz slovanščine, in dejstvo, da se Slovani z njim sami niso nikoli poimenovali.

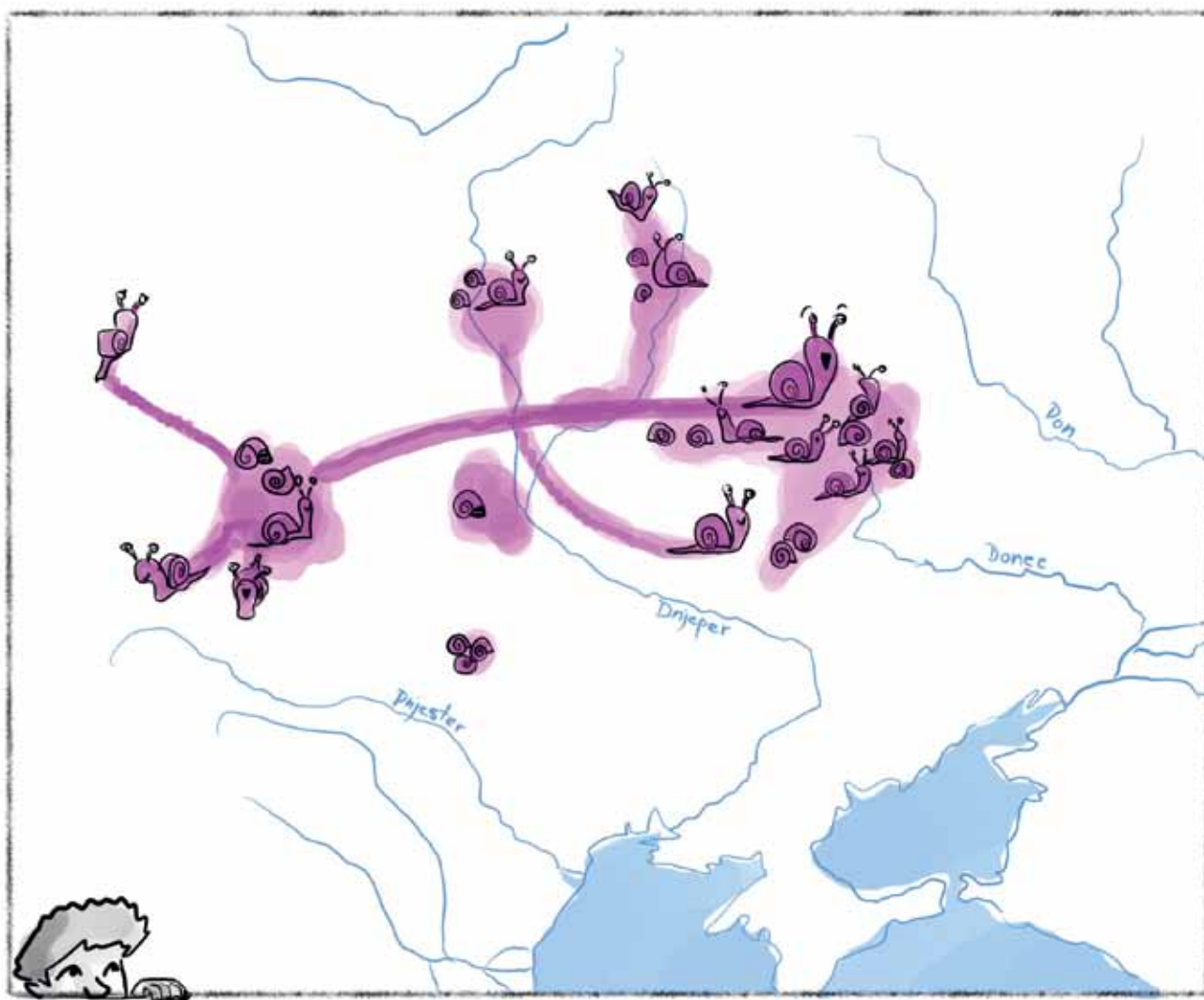

Vrnimo se k začetkom Slovanov v Ukrajino. Začetna raznolikost zarubinske kulture se je delno izravnala in v prvi polovici 1. st. pr. n. št. so bile oblikovane že vse njene značilne lastnosti. Hkrati so stiki z različnimi sosednjimi kulturami povzročali stalen uvoz novih lastnosti, ki pa so ostajale omejene na posamezna območja.

Konec 1. st. pr. n št. so se začeli osvajalski napadi sarmatskih Jazigov. Razrušili so nekatera gradišča ob srednjem Dnjepru in do druge polovice 1. st. n. št. zavzeli dobršen del tamkajšnjega ozemlja.

Malo po sredini 1. st. je zajela celotno ozemlje zarubinske kulture kriza. Prišlo je do množičnih preseljevanj. Pravi vzrok je še neznan. V srednjem Podnjeprovju so na to lahko vplivale sarmatske osvojitve, ne pa tudi drugod. Poleg tega je začetnim sovražnostim sledilo obdobje mirnodobnih stikov s Sarmati. Pripjatsko Polesje je povsem opustelo. Nekateri iščejo razlago v nenadni spremembi podnebja. Prebivalstvo zarubinske kulture se je v veliki meri preselilo proti severovzhodu na ozemlja ob reki Desni. Tam so asimilirali baltske staroselce. Zarubinska poselitev je zajela tudi levo pobrežje Dnjestra, od Sejma proti jugu in do zgornjega toka Oskola na vzhodu. Gre za ozemlje, ki je večinoma opustelo v času od 3. do 2. st. pr. n. št. To je podoba arheoloških virov.

Prvi namigi v pisnih virih o Slovanih so prav iz poznozarubinskega obdobja. Prvi je Tacit v 1. st. z omembo ukrajinskih Venetov na ozemlju med Germani in Sarmati. Te Venete je mogoče enačiti s prebivalstvom zarubinske kulture. Ptolemaj, ki je pisal v 2. st. n. št., čeprav marsikdaj po starejših virih, pozna Venete ob Baltiku, mesto Tacitovih Venetov pa v njegovem opisu zavzemajo Stauani (morda napačen zapis imena Slauani). Ti prebivajo med Galindi in Sudeni na eni strani ter Alani na drugi. Alane je mogoče enačiti s sarmatskimi sosedi prebivalcev zarubinske kulture, Sudene in Galinde pa z zahodnobaltskima plemenoma Jatvingov-Sudavov in Galindov. Jugovzhodno od teh dveh skupin je bila pušinja, ki je med Narevom in Njemnom prek Polesja segala do zarubinskega prebivalstva ob Dnjepru in je bila nenaseljena vse do 6. st. Pri naštevanju ljudstev od severozahoda proti jugovzhodu, ki se vrstijo v Ptolemajevem opisu Sarmatije, je tako soseščina Sudenov in Stauanov razumljiva, saj jih je ločila le pušinja. Enačenje Stauanov s prebivalstvom zarubinske kulture je zato videti povsem smiselno.

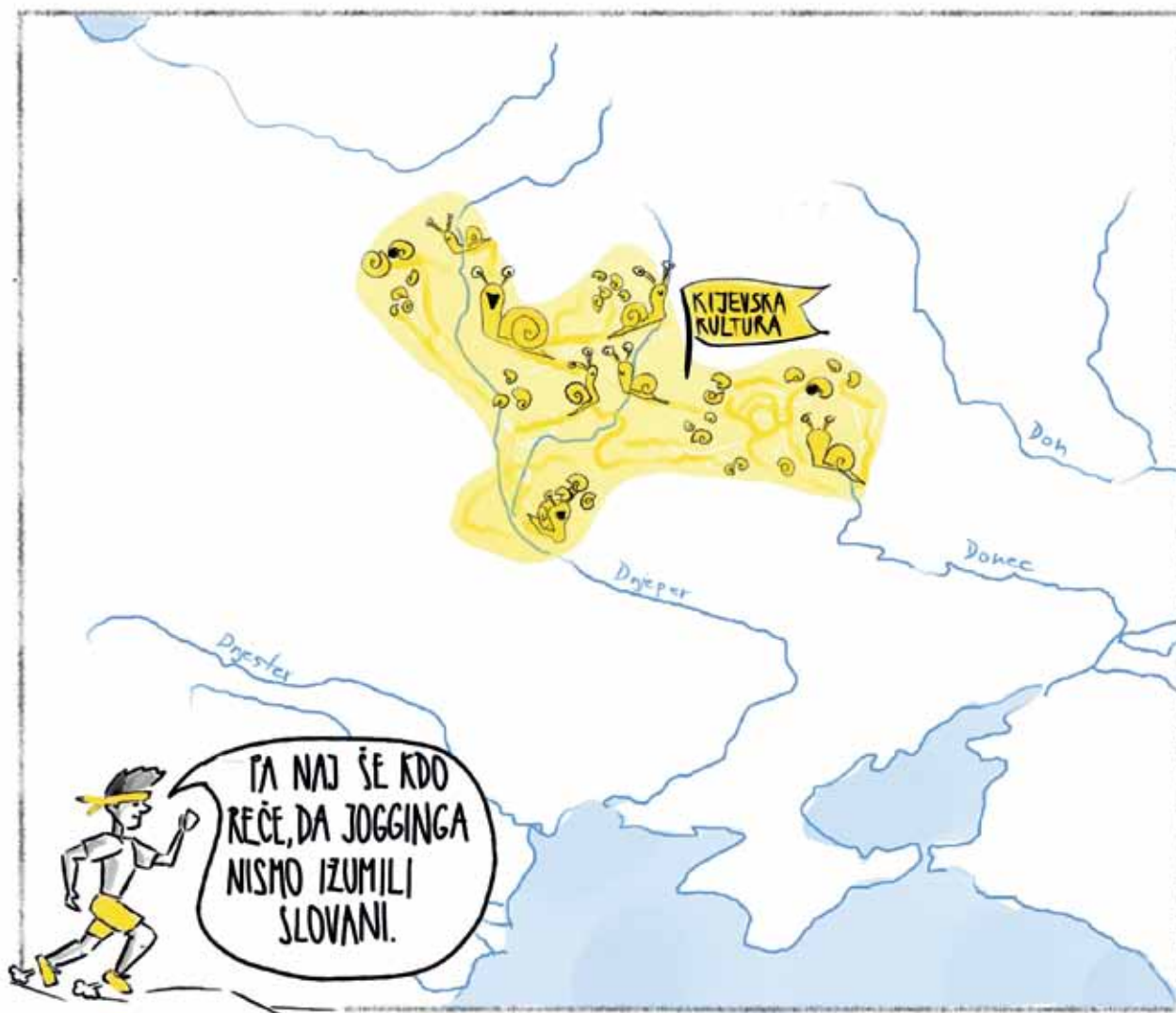
Vzporednico med *Stauanoi* in *Sla-uanoi* (Slovani) je v 19. st. postavil že slovaški slavist Šafarik in odtlej se z njo spogleduje večina avtorjev. Ker so Stauani omenjeni na prostoru Slovanov, to dopušča delovno trditev, da gre za prvi zapis slovan-skega imena, pa čeprav v nekoliko popačeni podobi.

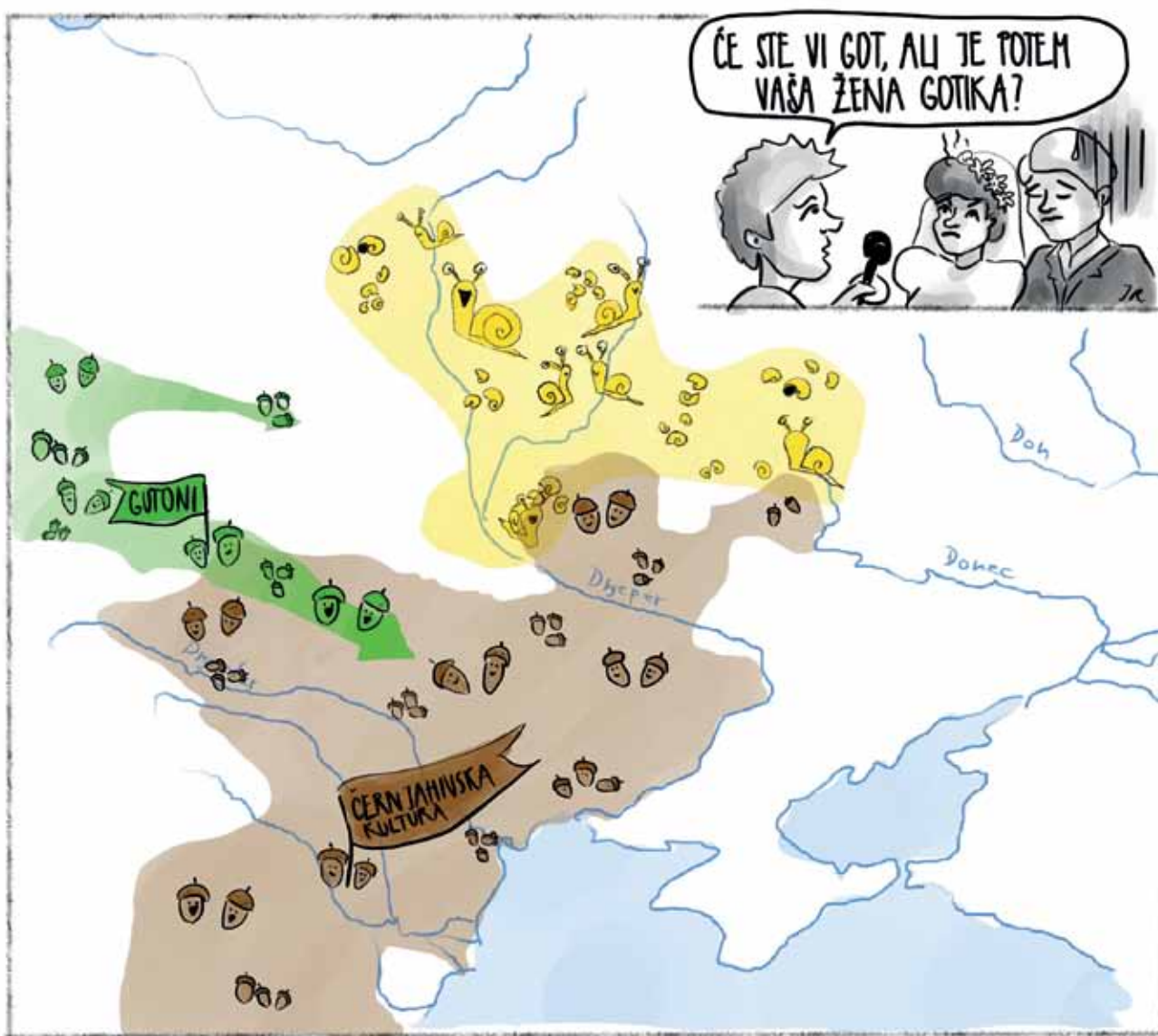
V poznozarubinskem obdobju tako pisni viri že poznajo ime prebivalstva zarubinske kulture. To so Veneti – Slovani. Če drži razlaga, da izvira slovansko ime iz besede *slovo, potem je bil jezik, drugačen od sosednjih, za poznozarubinsko prebivalstvo merilo razlikovanja in osnova samozavedanja. To bi kazalo, da se je iz jezikovno raznolikega začetka že razvil dovolj skupen jezik. Kako pomemben je bil za Slovane jezik, vidimo tudi po tem, da so svoje germanske sosede poimenovali Nemci – ljudje, ki ne govorijo, so nemi.

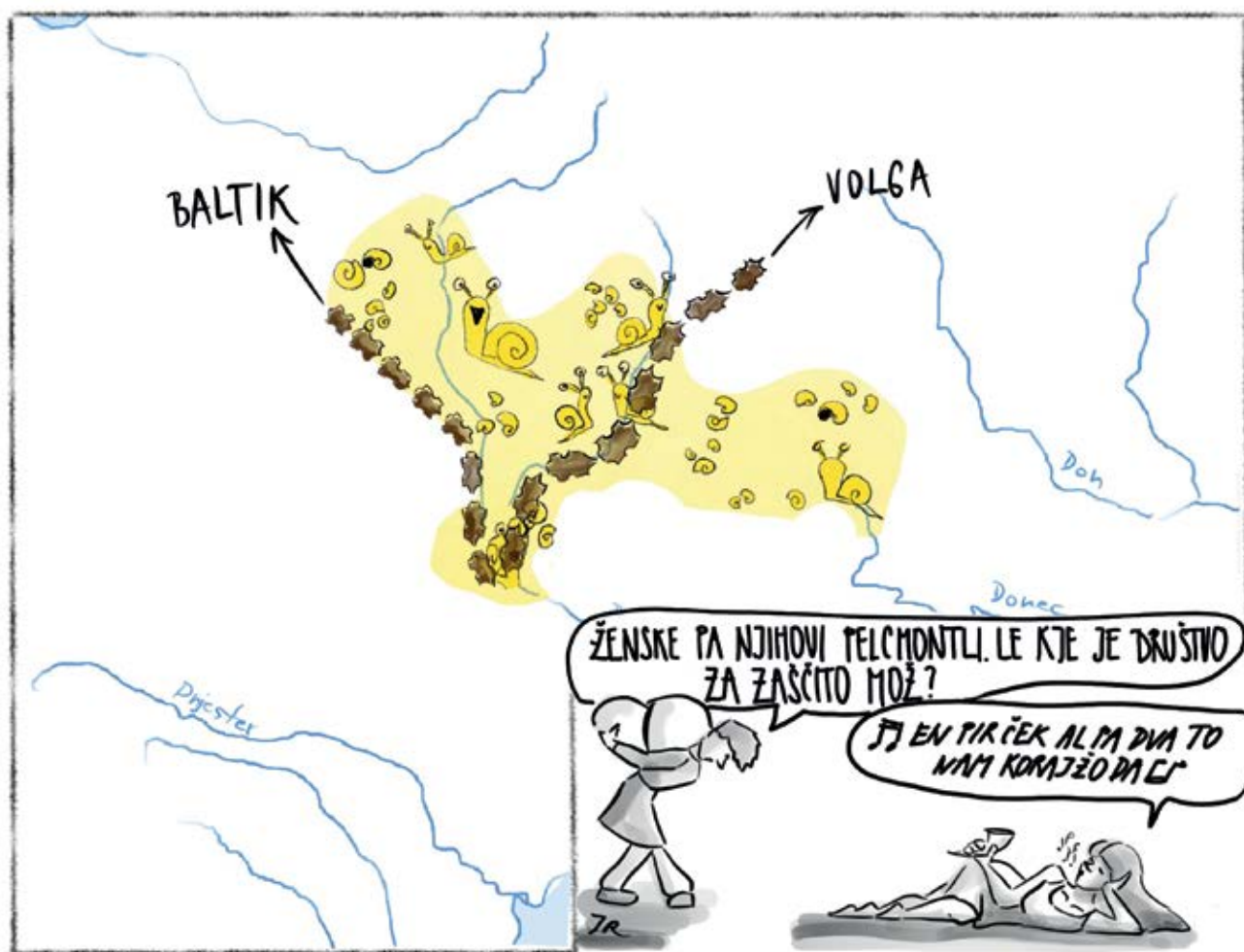
Konec 2. st. se zarubinska kultura zlagoma prelevi v kijevisko kulturo, ki je njeno nadaljevanje. Številne selitve prebivalstva po celotnem območju kijeviske kulture kažejo neustaljenost naselitve, njihova posledica pa je bilo izenačevanje razlik in ohranjanje enotnosti arheološke kulture. Kot da bi Slovani tedaj korakali na mestu. V jezikovnem pogledu je to najbolj verjetni čas najbolj enotne praslovanščine.

Prav tako konec 2. st. so se začeli priseljevati v stepski del Ukrajine z ozemlja Poljske germanski Gutoni. S pripojitvijo preostalega staroselskega prebivalstva so se izoblikovali Goti, njihov arheološki odraz pa je černjahivska kultura. Ta se je postopoma širila proti vzhodu in severovzhodu, tako da je v drugi polovici 3. st. zajela južni del srednjednjeprovske skupine kijevske kulture in jo do začetka 4. st. izpodrinila. V 4. st. je černjahivska kultura zajela tudi južni del razvodja Dnjepra in Dona. Posamezne skupine so se naselile še severneje med prebivalstvo kijevske kulture, kar kažejo tamkajšnje spremembe v oblikah in okrasu posodja ter pri gradnji hiš. Obstajal pa je tudi obratni naselitveni tok.

Gotski pisec Jordanes je v 6. st. opisal vojne gotskega kralja Hermanarika z različnimi severnimi ljudstvi, Heruli, Aesti in Veneti, ki naj bi si jih podvrgel. Kot arheološki odraz tega dogajanja je bilo mogoče rekonstruirati tri tedanje glavne poti: Dnjeper–Baltik, Baltik–Volga in Dnjeper–Volga. Hermanarikovi pohodi, ki so se dogajali v drugi in tretji četrtini 4. st., so šli, z izjemo pohoda proti Herulom ob izlivu Dona, po poteh Dnjeper–Baltik in Dnjeper–Volga. Njihov namen naj bi bil predvsem gospodarski: dobiti nadzor nad trgovino z notranjostjo. Trgovsko blago naj bi bila kožuhovina, jantar, verjetno pa tudi zlato ter med in vosek. Obe poti prečkata ozemlje kijevske kulture, kar smiselno omogoča enačenje njenih prebivalcev s slovanskimi Veneti. Njihov vojaški poraz je lahko prebivalstvu černjahivske kulture olajšal širjenje proti severu, kot ga je pokazal arheološki pregled poselitvene zgodovine.

Začasna gotska nadoblast nad Slovani na ozemlju kijevske kulture je pojenjala tisti hip, ko so leta 375 v stepe Pričrnomorja iz Azije vdrli Huni. Ljudsko izročilo ne ve povedati o njih nič dobrega.

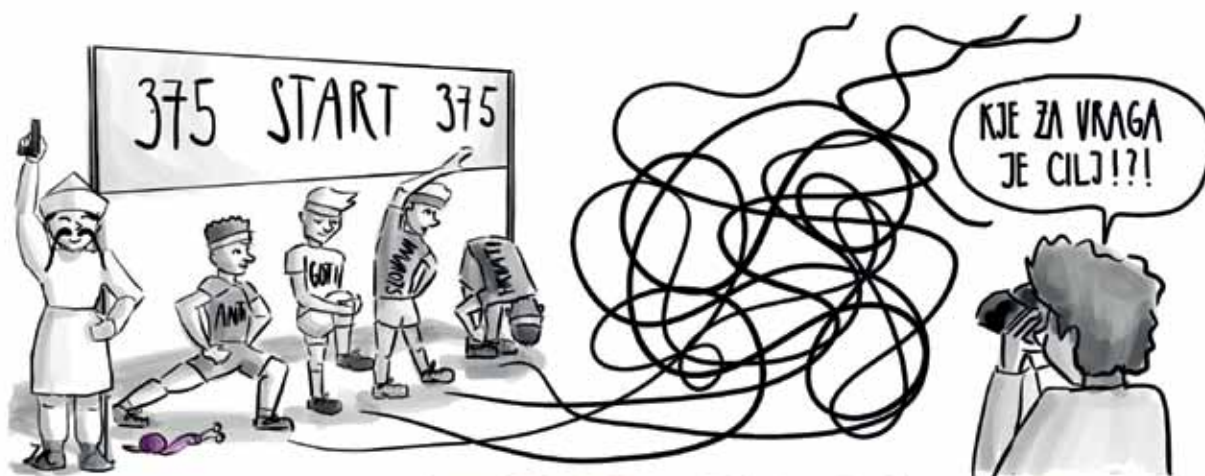
A vendar so naredili Slovanom veliko uslugo. Ker so prisilili Gote k umiku, se je v dobršni meri izpraznil prostor južno od ozemlja kijevske kulture, predvsem pa je tam dokončno propadla gotska oblast, nova hunska pa je bila gospodarsko povsem drugače naravnana in takoj pripravljena sklepati zveze. Ni jih zanimala zemlja, ampak bogat plen, ki so si ga obetali pri Rimljanih.

Tako ne presenečajo več podatki o prebivalcih hunske Panonije sredi 5. st., ki so jedli proso, pili pijačo iz medu – medos in drugo iz ječmena – kamos, imeli pogrebno slovesnost – stravo, govorili jezik, ki ni bil ne hunski, ne gotski, ne latinski. Morda gre za Slovane, ki so se skupaj z Goti priključili Hunom. Arheološko so ti Slovani še nedokazani, ker so se lahko v svoji tvorni zapuščini izenačili z okoljem.

Prostor, ki so ga zapustili Goti, so s severa začeli naseljevati Slovani. Pri tem so na novih južnih ozemljih dobili nove sosede. Del Gotov si je namreč skušal najti pribežališče med Donom in Kavkazom, kjer so živeli Anti, pripadniki iranskojezične alansko-osetinske skupine ljudstev. Potem ko so doživeli hud poraz, so se Anti umaknili na zahod, na območje med Dnjeprom in Dnjestrom, kjer so se pomešali s Slovani in se do srede 6. st. slavizirali. Nekako sočasno z Anti so se selili tudi Hrvati, če je iransko osebno ime Horoathos na antičnem napisu iz mesta Tanais ob ustju Dona res prvi zapis njihovega imena.

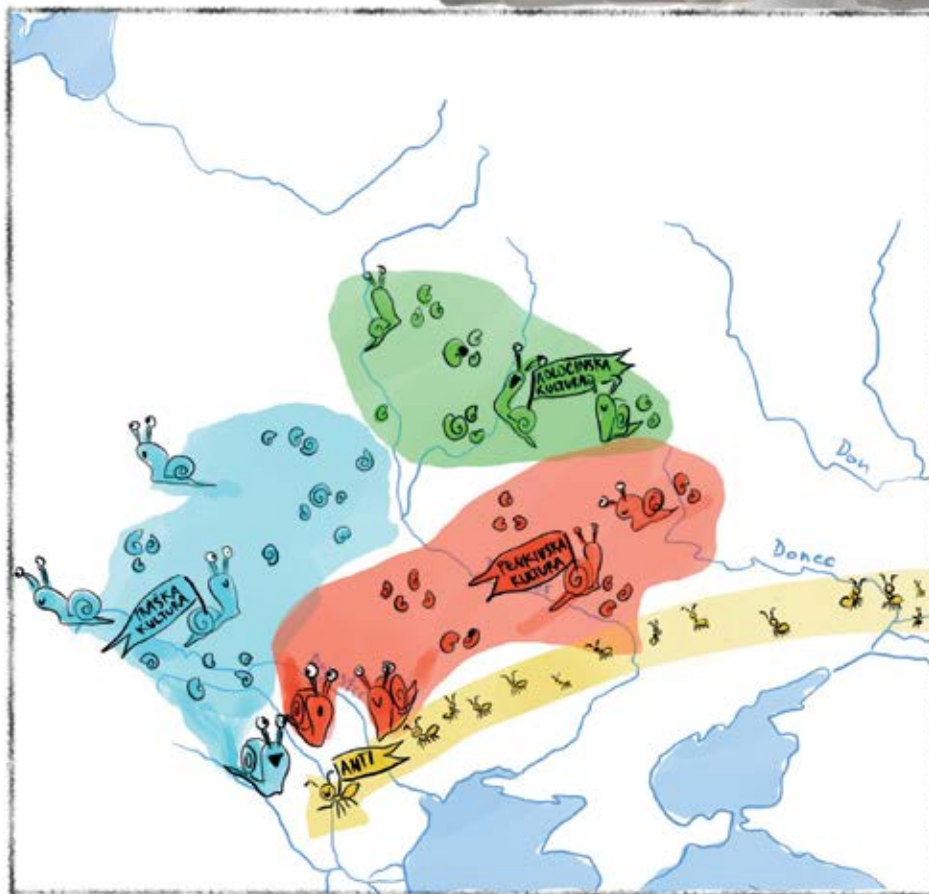
To spajanje slovan-
sko- in iranskojezič-
nega prebivalstva
se odraža tudi v slo-
vanskem religioznem
izročilu. Starejši sku-
pini bogov, v kateri
sta glavna dvojica
Perun in Veles, ki sta
skupna Slovanom in
Baltom, se je priklju-
čila mlajša skupina
bogov: Dažbog, Stri-
bog, Hors, Simargl,
Svarog, Mokoš. Ne
nazadnje tem novim
sonarodnjakom Slo-
vani dolgujejo besedo
bog.

Na novih ozemljih so Slovani od tamkajšnjega prebivalstva dobivali nova znanja. V jugozahodni Ukrajini so se naučili graditi kamnite peči, ki so pozneje postale njihov prepoznavni znak.

Arheološko tu nastane nova kultura – praška. Kijevska se na severnih ozemljih razvije v koločinsko, na jugovzhodnih pa v penkivsko kulturo, katere razprostranjenost se v dobršni meri ujema z razprostranjenostjo slovanskih Antov.

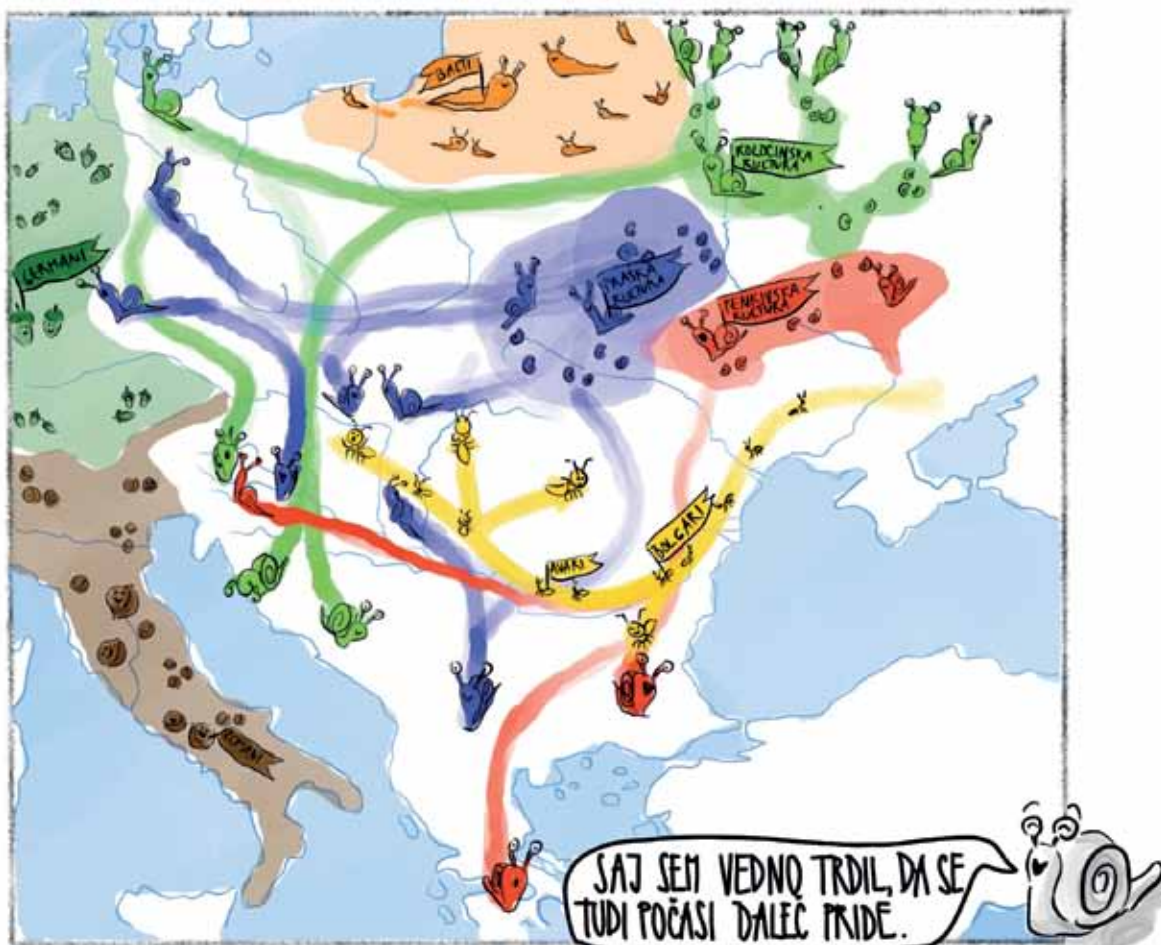
Veliko slovansko razseljevanje, ki se ni ustavilo do današnjega dne, se je začelo. Širjenje, ki je imelo za posledico nastanek novih arheoloških kultur, se je odrazilo tudi v jeziku, v katerem so se razlike poglobljale. Sodobniki vidijo v njih že različne skupine: Slované, Venete, Ante. Oblikujejo se nastavki novih slovanskih narodov.

Huni so pognali Germane proti zahodu. Rimsko cesarstvo se je rušilo. Lepo je mogoče spremljati, kako od 4. do 6. st. propadajo germanske kulture v smeri od vzhoda proti zahodu. Praviloma se nekaj časa pozneje na manj ali bolj izpraznjenih ozemljih pojavljajo različne slovanske kulture.

Konec 5. st. Slovani naselijo jugovzhodno Poljsko, stoletje pozneje postavljajo domove v vzhodni Nemčiji in zgradijo utrdbo v sedanjih predmestjih Hamburga okoli leta 800. Do konca 6. st. poselijo Češko in Slovaško, skupaj z Avari so razsejani po Panoniji. Že sredi 6. st. je njihova Romunija. V drugi polovici 6. st. redno plenijo bizantinske province Balkana, okrog leta 600 se pojavijo na vratih Italije. Bizantinski cesar Heraklij v prvi polovici 7. st. skuša iz sovražnikov narediti zaveznike in jim s pogodbo dovoli naselitev v zaledju dalmatinskih mest. Že v 7. st. so nastali slovanski grobovi v znameniti Olimpiji na Peloponezu. In ko so v 8. st. zaživel Slovani na prostoru od Baltika do Peloponeza, je bila to posledica večstoletnega razseljevanja, zavezništva z različnimi sosedi in ljudmi, na katere so naleteli.

Značilna je velika asimilacijska moč Slovanov, s katero so si pripojili večino Baltov, številna finska ljudstva, stepske sosede (na primer Ante, Hrvate, Bolgare) in delno ostanke romanskih in germanskih staroselcev.

Živeli so v majhnih samostojnih skupinah – župah, kar jim je omogočalo veliko prilagodljivost.

Mnogo šibkejši pa so bili na vojaškem področju. To slabost so nadomeščali s sklepanjem zvez z vojaško učinkovitimi nomadi (Huni, Bolgari, Avari), ki so iskali plen na tujih ozemljih, razbijali vojaško obrambo in civilno oblast ter s tem odpirali prostor slovanskemu razseljevanju tudi proti danes slovenskemu ozemlju.

PRVI DOBIČEK NE GRE V MOŠNJIČEK...

Sedmo stoletje je čas velikih sprememb na današnjem slovenskem ozemlju. Prva je bila v osnovni podobi poselitve. Še v 6. st. je bilo njeno težišče na obrambnih vzpetinah, poznejša je v dolinah in ravninah.

Grobišča 6. st. kažejo pripadnost pokojnikov posameznim družinam, poznejša imajo strogo določeno zgradbo, ki poudarja pripadnost celotni skupnosti.

V prvi polovici 6. st. nam pisni viri prikazujejo naše kraje kot del urejene države s sedežem v Italiji. Po njih je potekal organiziran promet, razmere so bile tako "neprijetno" običajne, da je delovala celo davčna služba. V vojnah, ki so sledile, je civilna oblast razpadla.

Že samo to kaže na velike spremembe, do katerih ne bi moglo priti v skupnosti, ki bi živela mirno življenje brez posegov vanjo. Grobišča staroselskega prebivalstva v 7. st. večinoma prenehajo. Mlajša nastajajo na novo. Antropološke analize okostij kažejo tolikšne razlike v stasu ljudi starejših in mlajših grobišč, da jih je mogoče razložiti le s priselitvijo novega prebivalstva. Predmeti, ki jih je novo prebivalstvo uporabljalo, jih povezujejo s Slovani drugod.

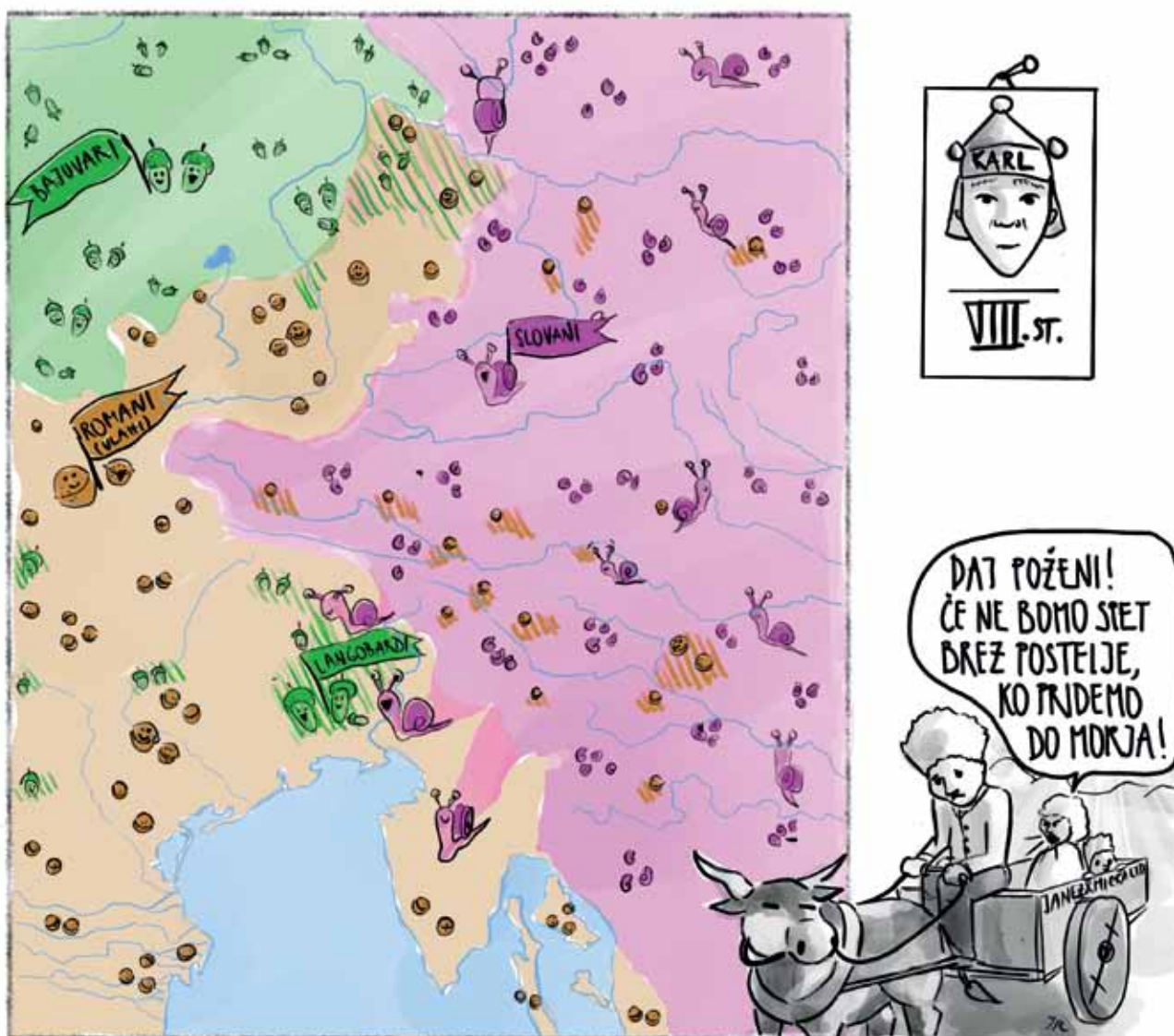
Kot edina oblika nadkrajevne organiziranosti se je še dolgo v 7. st. obdržala cerkvena organizacija, ki se je vzpostavila v stoletjih pred tem. Na koncu je prav tako izhiral, ker je izgubila gospodarsko podlago. V prvi polovici 7. st. pisni viri poročajo o bojih s Slovani, ki prodirajo globoko v notranjost Alp, Furlanijo in Istro. Pozneje so že stalno naseljeni sosedi zahodnih piscev.

Slovani torej niso prišli na prazno ozemlje. Staroselsko prebivalstvo so na prostoru nekdanjega rimskega cesarstva poimenovali Vlahi. Po svoji tvorni zapuščini se ti na Slovenskem v ničemer ne ločijo od prebivalstva, ki je naseljevalo večino Alp, jugozahodno Panonijo in dobršen del goratega Balkana. V nasprotju z Vzhodnimi Alpami jih v osrednjih ni zajel nemir 7. st., ampak so neprekinjeno živeli naprej. Že v 5. st. so našli način sobivanja z germanskimi naseljenci, ki so prodirali s severa. V goratih predelih so se kot posebna skupnost obdržali še pozno v srednji vek. Njihova krajevna središča so bili med drugim Chur v današnji Švici ter Bischofshofen in Salzburg v današnji Avstriji.

Na jugovzhodu Švice so do danes ohranili svoj jezik, ki ga jezikoslovci označujejo kot alpsko romanščino, starejši izraz zanjo je retoromanščina. Ker med seboj niso bili povezani, je postajal jezik staroselcev raznolik. Prvotno celoto, ki je segala od Furlanije prek Istre do Dalmacije, sta v Tržaškem in Reškem zalivu prekinila slovanska naselitvena klina, ki sta postavila mejo med poznejšimi furlanščino, istrsko in dalmatinsko romanščino (slednja je izumrla v 19. stoletju). V okviru slovanskega ozemlja Vzhodnih Alp so vlaški staroselci sprva še sestavljali poselitvene otoke na sedanjem Vzhodnem Tirolskem, Gorenjskem, Dolenjskem, Koroškem, Kozjanskem, v Beli krajini in še marsikje.

Tudi drugod na Balkanu je del staroselcev ohranil svoj jezik in ga po svoje razvijal. To so romanskojezični Čiči, Vlahi, Karavlahi, Cincariji, Aromuni, Romuni ter govorci še starejših balkanskih jezikov Grki in Albanci.

O oblikah prihoda Slovanov še ne vemo veliko. Po legendi baročnega zgodovinarja naj bi porušili mesta, požgali cerkve.

Arheološke raziskave kažejo v marsičem drugačno podobo. Mesta so večinoma opustela že pred prihodom Slovanov. Kraji ob glavnih poteh proti Italiji, ki je bila pravi cilj plenilnih pohodov Avarov in Slovanov, je gotovo niso odnesli brez škode.

Hkrati je videti, da posamezne naselbine v hribih vsaj v zelo skromni obliki živijo še v 7. stoletju. Še več, kažejo se sledi staroselcev celo v dolinah. Njihova arheološka razprostranjenost se večkrat ujema z zemljepisnimi imeni, ki govorijo o (V)Lahih.

Številčnosti Vlahov ne smemo precenjevati. Že nemir germanskega preseljevanja v prejšnjih časih jih je prizadel. Po začetnem obdobju nezaupanja do novih slovanskih priseljencev so zapustili za življenje manj primerne kraje in se zlagoma zlili s prišleki.

Začetne razmere med obojimi odražajo tudi povedke o divjih možeh in Ajdih. Ljudje živijo v dolinah, Ajdi in divji možje v okolnih gozdovih in hribih. Drug do drugega so nezaupljivi, a ljudje se od njih pogosto naučijo za življenje koristnih znanj. Ljudje so poljedelci, Ajdi in divji možje to niso. Zato ne preseneča, da so slovanske besede povezane s poljedelstvom splošno slovanskega izvora, besede iz planinske živinoreje pa v dobršni meri izvirajo iz alpskoromanskega izročila.

Razumljivo je, da je bila živinoreja najprimernejši način preživetja za negotove čase in poljedelstvu manj primerne kraje. To je bila oblika gospodarstva, h kateri so se zatekli tudi staroselci na Balkanu. Že v srednjeveški Srbiji je bila tako beseda Vlah sopomenka besedi živinorejec.

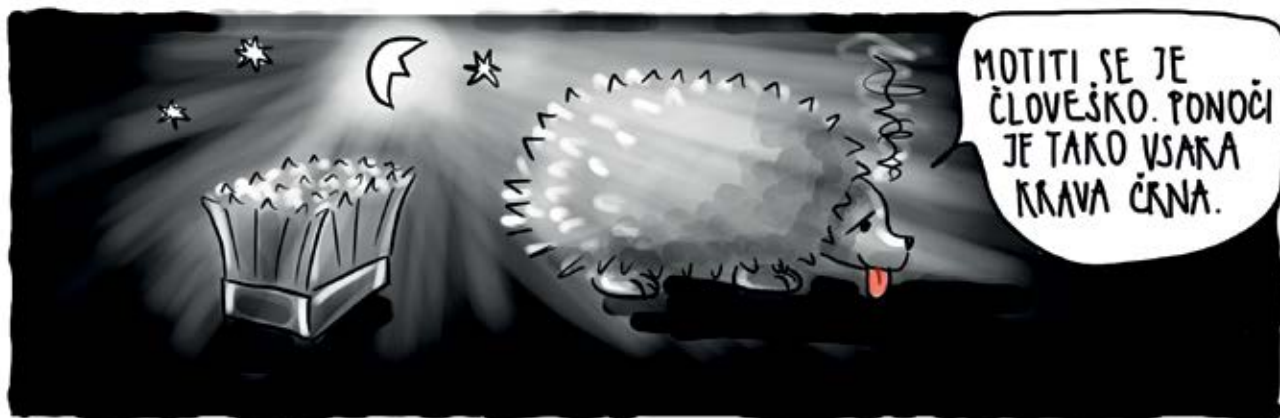
Čeprav je bilo krščanstvo staroselcev še zelo površno, jim ga ob versko strpnih Slovanih ni bilo težko obdržati. Slovanom posredujejo del krščanskega besedišča. Še v drugi polovici 7. st. pisni viri omenjajo celejanskega škofa Andreja. Seveda pa so Slovani še lep čas obdržali svojo staro vero, ki jim je pomenila urejenost sveta, način življenja in pripadnost pravni skupnosti, s katero so se istovetili.

Od vlaških staroselcev so se Slovani učili delati hiše, izdelovati posodo, nakit, da, celo nabirati nekatere gobe. V imenu gobe vseh gob – žrdani (karžlju) tiči starodavni *caesaretanus*, cesarski goban.

Bizantinski pisci govorijo o lepem ravnanju Slovanov z jetniki, ki so jih celo vključevali v svoje družine. Temu pritrjujejo antropološke ugotovitve, ki kažejo mešanje Slovanov in Vlahov. Tako do 9. st. izginejo arheološke razlike med Slovani in vlaškimi staroselci.

Tudi samega prihoda Slovanov si ne smemo predstavljati kot veselega korakanja palčkov ali pa Jurčkove četice, ki gre gradit zajčnik. Prihajali so v majhnih rodovnih skupinah, nekateri morda celo brez žena.

Prostor, ki ga je naselil posamični rod, ni bil velik, običajno ne daljši od nekaj kilometrov. Iz tega so se razvile ozemeljske skupnosti, ki so se imenovale župe. Razdalje med župami so bile zelo različne in med njimi so bili tudi več deset kilometrov dolgi nenaseljeni predeli.

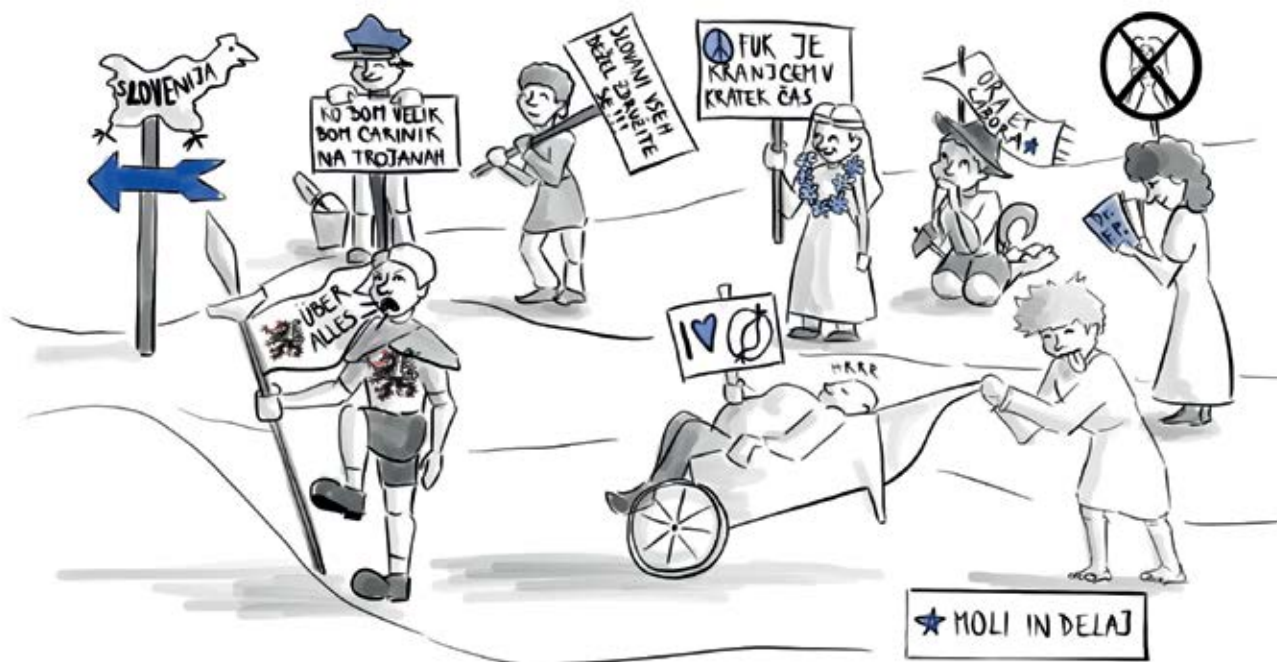
Naseljevanje se ni zgodilo naenkrat, ampak je potekalo desetletja, ponekod celo stoletja dolgo. Najstarejši arheološki sledovi Slovanov pri nas kažejo prihod Slovanov deloma s severa, obstajajo pa številni predmeti, ki jih je mogoče razložiti le s prihodom Slovanov z vzhoda iz Ukrajine. Tako ne gre zanemariti prisotnosti Antov.

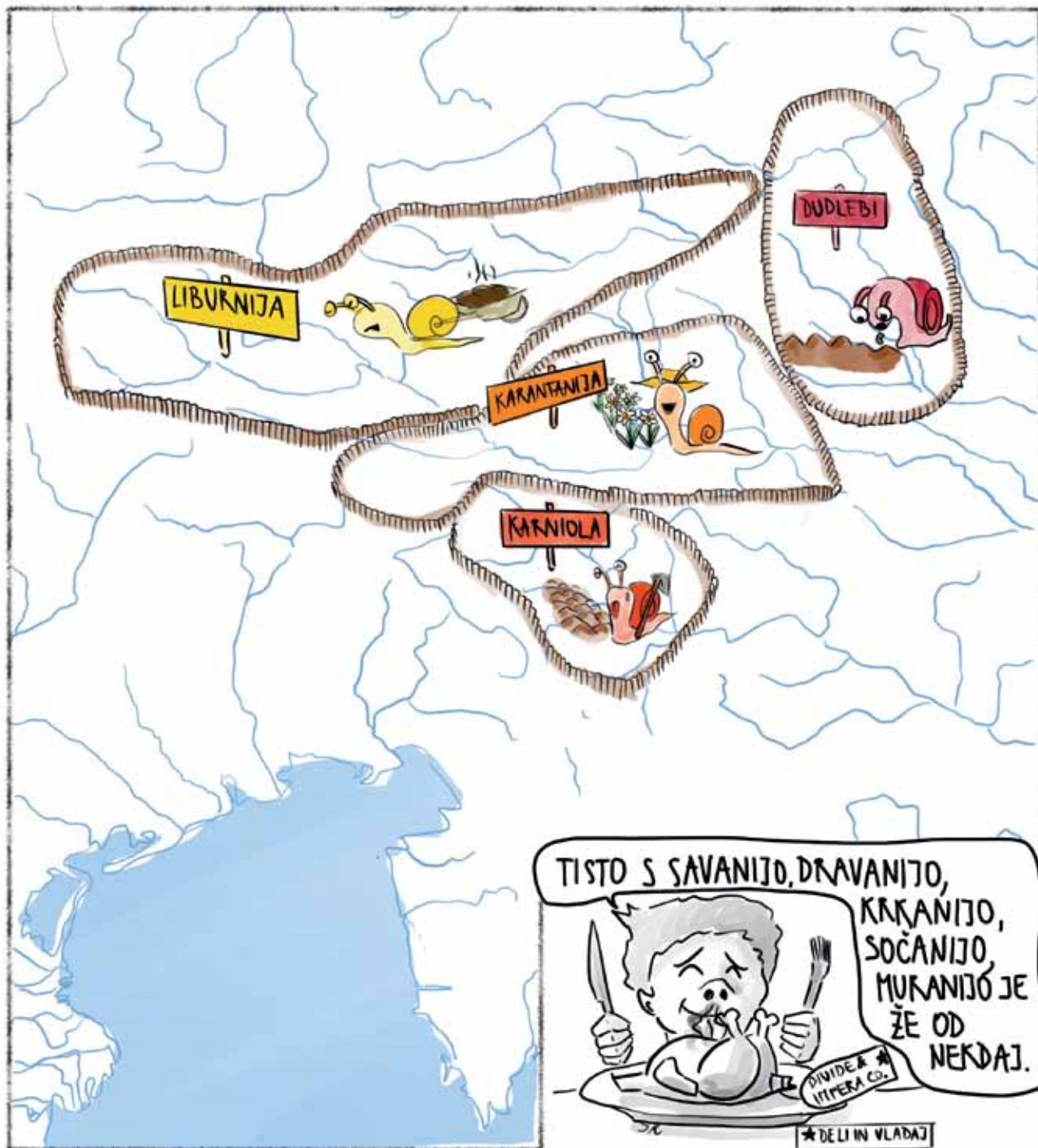
Več nam o mešanici naseljen-
cev povedo jezikovne usedli-
ne v slovenščini.

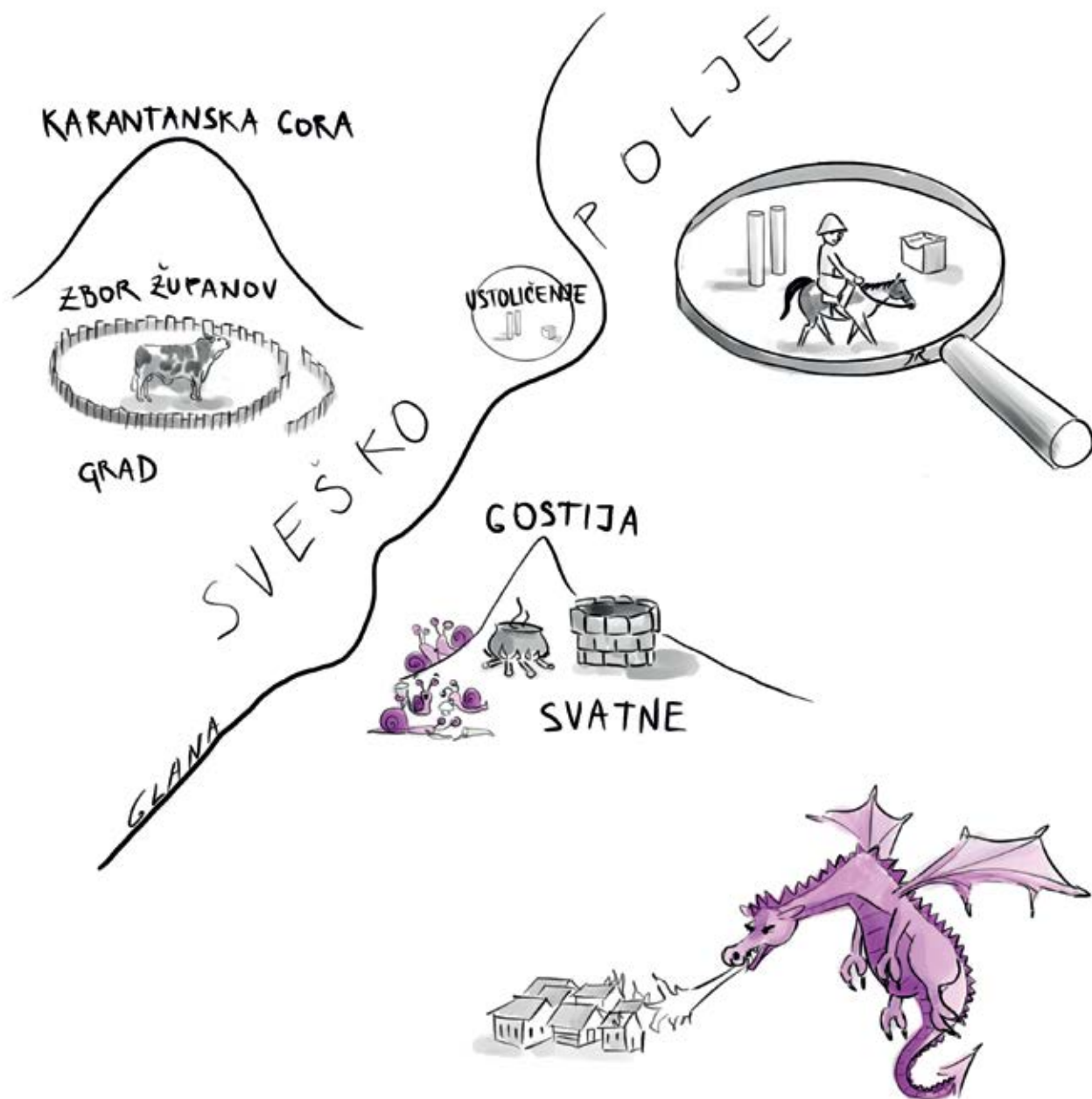
Delež, ki so ga prispevali romanski Vlahi, smo že omenili. Posamezni drobci kažejo stik z germansko govorečimi ljudmi. Zelo pomemben delež v besedišču imajo Balti. Nadaljnja posebnost je, da je mogoče najti številne sorodnosti s tako rekoč vsemi drugimi modernimi slovanskimi jeziki, ki pa so značilne le za dvojico slovenščina – posamezni slovanski jezik. To stanje, ki daje slovenščini poseben pomen med slovanskimi jeziki, je pokojni akademik France Bezlaj hudomušno označil kot željo vsakega slovanskega plemena, da pošlje svojo delegacijo v Slovenijo. Nekatere poznamo iz pisnih virov ali nanje lahko sklepamo po krajevnih imenih: Hrvati, Dudlebi, verjetno Kosezi, morda še Lučani in Stodorani.

Vsa ta pisana mešanica je bila značilen odraz razpada starih skupnosti in prehoda k novim. V 8. st. je na vzhodnoalpskem ozemlju zaslutiti nastajanje novih narodov. Poimensko poznamo Karantance, Karniolce, verjetno Dudlebe, posebna skupnost so bili prebivalci Liburnije na današnjem Zgornjem Koroškem in sosesčini, bilo pa jih je še več.

Pri Karantancih se kaže, da so se oblikovali na način, ki ga srečamo tudi pri Moravanih s Pohanskim in Mikulčicami, Poljakih z Gnieznom. Premogli so najbolj znamenito svetišče, skupek svetih mest na Sveškem (Gosposvetskem) polju in ob njem. Tu je bilo središče njihovega sveta, ki je knezu dajalo posebno mesto in širilo njegovo oblast.

Vključitev vzhodnoalpskih kneževin v obnovljeno zahodnorimsko cesarstvo, ki je upoštevalo karantansko pravo, je karantansko skupnost administrativno razširilo daleč prek prvotnih meja.

Antično ime Norik so zamenjali z imenom Karantanija. V 12. st. so bili Karantanci za tujega zemljepisca že samoumevni sosede Hrvatov in najbolj bojeviti med južnimi Slovani, o Karniolcih in drugih ni več sledi.

Vključitev naših krajev v državo, ki so ji sprva vladali Franki, a se je hitro razvijala v mednarodno skupnost, je povzročila nova selitvena gibanja. Vzrok zanje je bil predvsem gospodarski. V družbi, v kateri so veleposestniki živeli od dajatev, ki so jih morali plačevati kmetje, je bila neobdelana zemlja mrtev kapital, živa delovna sila pa bogastvo. Slovanski naseljenci so postali dobrodošli davkoplačevalci. Njihovo naseljevanje je sedaj potekalo v organizaciji zemljiških gospodov.

KAR, K MENI, NE K SOSEDU. MOJA ZEMLJA JE BOLJŠA IN ZANJO MI NE BOSTE SKORAJ NIČ PLAČEVALI

SO KAR PRIDNI IN VELIKO OTROK IMAJO...

ŽABARTMA, KONTRAVOJE!

TILE SLOVANI SO RES NADARJENI ZA JEZIKE. RAZUMEM GA ŠE NE DOBRO, AMPAK FRANČOSKO JE TA ŽE.

Tako so prišli Slovani daleč na zahod. Celo v bližini Grenobla v Franciji naj bi bilo odkrito najdišče s slovanskim gradivom. Znana je vas blizu Heidelberga v Nemčiji, naselja na južnem Švedskem, posamične najdbe dajo slutiti slovanske naseljence v Švici, številne so najdbe v Furlaniji in Istri. Vse so mlajše od 8. st. Da srečujemo slovanska zemljepisna imena raztresena po Alpah in obrobju, zato ni nič presenetljivega.

Nova gospodarska skupnost pa je povzročila tudi obratni tok. Germanski nase-ljenci so se naseljevali med Slovane. Slovani so notranjost Alp poselili redko, kar je pustilo prostor novemu german-skemu prebivalstvu. To je prihajalo tudi v povezavi z razmahom trgovine, obrti in rudarstva. Na današnjem slovenskem ozemlju je največji nemški otok nastal v 14. st. na Kočevskem. Manjši otoki, predvsem na Škofjeloškem in Tolminskem, so se postopno asimilirali vse do 20. st. V 14. st. je bilo naseljevanje na poljedelski gospodarski podlagi v glavnem končano.

Obdobje večjezičnosti v severovzhodnih Alpah je trajalo stoletja dolgo. Še v 14. st. so bile na primer blizu Semmeringa med Štajersko in Spodnjo Avstrijo slovanske vasi. Ni nepomembna vloga, ki jo je pri poselitvenih spremembah imela kuga, ki je sredi 14. st. več let pustošila po Evropi. Za Salzburško je znano, da je umorila celotno prebivalstvo številnih krajev. V delih severne Štajerske in Koroške bi bil to lahko tisti vzrok, ki je prinesel dokončno prevlado nemškemu jeziku.

Obdobje državnega brezvladja v 13. st., ki mu je sledilo izgrajevanje oblastnih ozemelj posameznih velikašev, je pokončalo tudi organizacijsko zgradbo Karantanije. Zadnje simbolično dejanje je bil trenutek, ko se Habsburžan Ernest Železni na začetku 15. st. ni več pustil ustoličiti po starem obredu, češ da ne razume jezika kmeta na knežjem kamnu. Karantancev ni bilo več. Ostali pa so Korošci.

Z razvojem stanovsko urejenih dežel Koroške, Kranjske, Štajerske in drugih pa se začenja razvijati zavest deželne pripadnosti. Pojavijo se deželni zgodovinoписci, prvi je konec 15. st. Jakob Unrest s Koroško kroniko.

Na prebivalce teh dežel gledajo tujci kot na Nemce. Tako že v prvi polovici 14. st. kranjski vitezi Gregor Paulič, Kraftin s Pustega gradu pri Radovljici in Palman z Lihtenberka pri Bogenšperku na dvoru srbskega carja Dušana, kjer služijo kot najemniki, veljajo za Nemce.

Ludvik Kozjak, zgodovinska osebnost, sorodnik literarnega Jurija Kozjaka, je bil v skupini kranjskih vitezov, ki so jih leta 1475 ujeli Turki. Zapisnik dubrovniškega senata jih opisuje kot Nemce. Nasprotno pa je le malo prej Franciscus de Pavonibus sam sebe označil kot ljubljanskega Slovana (*natione sclavus de Lubiana*), ki ne govori dubrovniškega slovanskega jezika, vendar je na preizkušnji dokazal, da ga razume.

JA SEVEDA MORAMO IMETI SLAVNO ZGODOVINO, NAJ SE VE, DA NISMO PO ŽUPI PRIPLAVALI.

ДОБРОДОШЛИ БРАТЈЕ НЕМЦИ БОГАТО ВАМ БОМО ПЛАЧАЛИ.

ON BO DUŠAN SILNI, MI BOMO IMELI TA DENAR.

NISEM JIM SHEL Povedati, da sem NEMEC, SAJ MI POTEM NE BI VERJELI, DA RAZUMEM SLOVINSKO. IN S SLUŽBO NE BI BILO NIČ.

Pri tem je treba poudariti, da so srednjeveški Nemci govorili različne materne jezike (nekako tako kot danes Švicarji) in jih narodnostno nikakor ni mogoče preprosto enačiti s sedanjimi Nemci. Verjetno je šlo za neko širšo narodno obliko, katere značilnost je bila pripadnost skupni državi.

Iz bližnje zgodovine jih poznamo kar nekaj: Avstrijce (cesarske Avstrije), Sovjete, Jugoslovane, porajajo se Evropejci. Ker je njihova nosilna lastnost državni okvir, z njegovim razpadom propadejo. Sedanji Avstrijci so zato nov narod, po stopnji in času samozavedanja mnogo mlajši od slovenskega.

Nemškemu obdobju zgodovine dolgujemo mejo s Hrvati na Sotli in Kolpi. Na slednji se je ustalila šele na začetku 13. st., prej je bila na zahodnem delu Gorjancev in južnih obronkih Kočevskega roga. Državna pripadnost je bila tedaj edina odločilna razlikovalna lastnost ljudi ene in druge strani reke. A ljudje na levem bregu Kolpe (mišljeni so vsi Slovani globoko v Alpe) zato v tistem hipu še niso postali Slovenci. Ni bilo nikakršnega navdahnjenja, ki bi jih hipoma preželo s spoznanjem, da so Slovenci.

Do tega je bila še dolga pot, ki je zahtevala samoopredelitev vsakega dela bodočega narodovega telesa. Kristalizacijsko jedro samozavedanja je bil jezik, pravzaprav edino, kar jih je ločilo od neslovanskih sosedov. A celo nastanek tega jedra ni bil tako samoumeven, kot se nam zdi danes.

Raznolika mešanica ljudi, ki je poseljevala naš prostor v zgodnjem srednjem veku, slabša prehodnost razgibanega zemljišča, predvsem pa izredna upravna razdrobljenost z majhno gibljivostjo prebivalstva v srednjem in novem veku so bile botre desetnam slovenskih narečij (imamo jih več kot katerikoli drug slovanski narod). Še v 19. stoletju so se na podeželju ljudje poročali v devetih desetinah primerov le znotraj svoje fare, kar je jezikovne razlike samo utrjevalo.

Poleg tega so pomembne spremembe v poselitvenem sestoju povzročili turški vpadi. Pomemben del vojnega plena so bili namreč ljudje. Številni predeli ob vpadnih poteh so izgubili mnogo prebivalstva. Zato ni čudno, da se sredi 16. st. pojavijo v Sarajevu osvobodilne listine slovenskih sužnjev (*isloveniyet ül-aşl*), ki imajo večinoma že muslimanska imena: Fatima, Nefise, Mustafa.

Kostelsko gospostvo ob zgornji Kolpi je izgubilo skoraj vse prebivalce. Primanjkljaj delovne sile so zemljiški gospodi zapolnjevali delno z domačini, ki bi bili sicer prebivalstveni višek, delno pa z naseljevanjem Uskokov in Bezjakov. Njihova naselitev je zajela širok prostor od Ptujskega polja prek Dolenjske in Bele krajine do Notranjske in Krasa. Dobršen del sedanjih slovenskih priimkov na *-ič* je njihova dediščina. Ker so bili večinoma naseljeni raztreseno med staroselsko prebivalstvo, so se v glavnem hitro asimilirali. Njihovo sled pa še vedno kažejo nekatera slovenska narečja.

Jezikovna razdrobljenost seveda ni mogla delovati povezujoče. Za to je bil potreben knjižni jezik, kot novi skupni jezik vseh. Narediti stvaritev, ki ne bi bila prevlada enega govora nad drugimi, ampak blizu vsem, se je posrečilo Primožu Trubarju, možu evropske širine in izobraženosti. Njegov dosežek je težko preceniti, kajti stanje, iz katerega je moral izhajati, je bilo tako ...

DA SLOVENSKO GOVORJO RAZLIČNO NE SAMO V RAZLIČNIH DEŽELAH, TEMVEČ POGOSTO TUDI V RAZDAJTI DVEH DO TRETJ MILJ, PONEKOD PA JE ČELO V ENI SAMI VASI MOGOČE SREČATI RAZLIČNE BESEDE IN NAGLASE.

KDO JE VAŠE OBČINSTVO, GOSPOD TRUBAR?

VSI SLOVENCİ: KRANJCI, STAJERCI, KOROŠCI, KRAŠEVCI, ISTRANI, DOLENJCI, BEZJAKI.

Trubarjevi Slovenci so Slovani tedanjih južnih habsburških dežel. Tudi Trubar zanje uporablja še sopomenko "Sloueni". Njihov jezik imenuje slovenski, a tudi kranjski. In slovenščina, ki naj bi se jo učil cesar Maksimilijan I., je tedaj označena še kot slovanščina (*lingua Sclavonica*).

Knjižni jezik je nekaj, kar se je treba učiti. Brez znanja branja in pisanja ne gre. Dokler ne postane pismena večina ljudi, je povezovalna moč knjižnega jezika majhna. Želja protestantov, da približajo ljudem božjo besedo Svetega pisma v njim razumljivem, ljudskem jeziku, je samoumevno potegnila s seboj prizadevanje izdajati tudi knjige, ki naj ljudi učijo brati in pisati. Zato je hkrati s katekizmom leta 1550 Trubar izdal tudi abecednik.

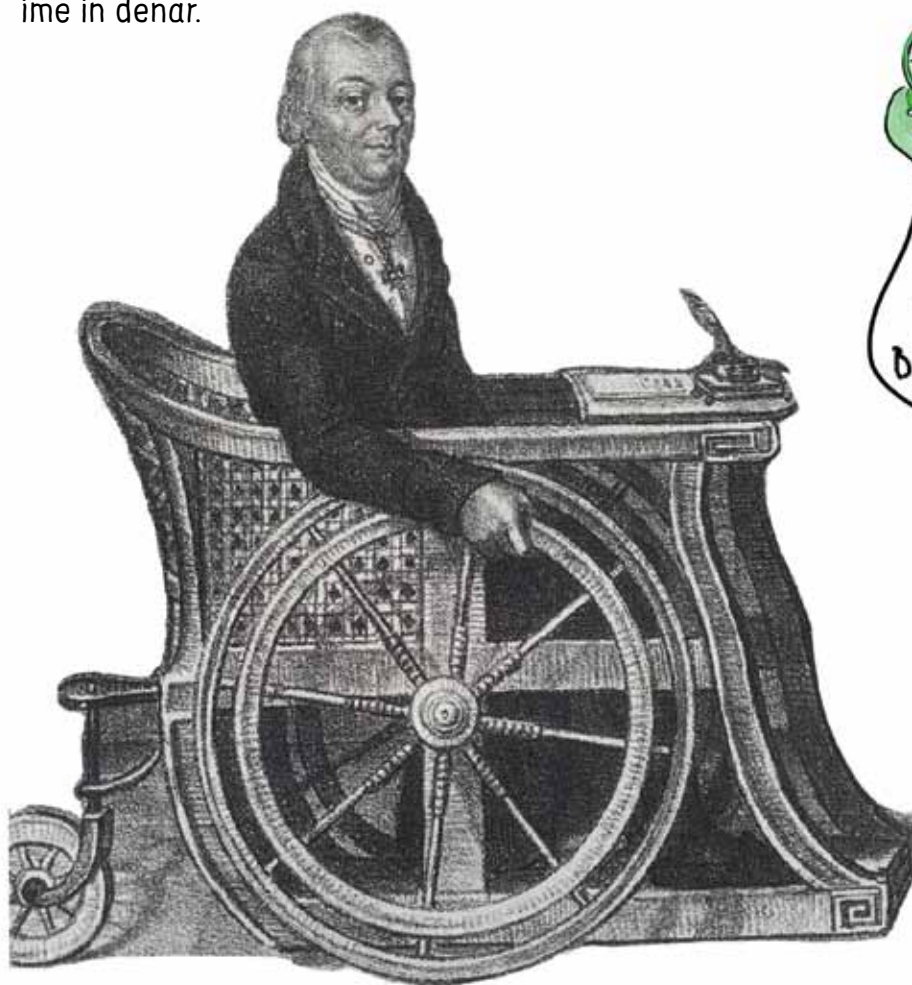
Širjenje pismenosti s pomočjo knjig je z ognjem zatrla katoliška cerkev. To dejanje ni bilo napredno, vendar na sprevržen način s slovenskega stališča morda ne povsem nekoristno. Nehote je namreč ohranilo številčno razmerje med slovanskim in germanskim prebivalstvom. Kajti pouk knjižnega jezika bi bil lahko pot, kako začeti obvezno učenje nemščine in tako postopno ponemčenje. To pot je državna avstrijska oblast mnogo pozneje neprenehoma skušala uveljavljati, seveda s spremenljivim uspehom. Taka pot je bila usodna za Lužiške Srbe, ki tako ostre zopetne katolizacije niso doživeli. V stoletjih, ki sta sledili Primožu Trubarju, je ostala pismenost privilegij peščice izbrancev. Zato se je zavest o slovenstvu uveljavljala zelo počasi.

Šele razsvetljenstvo 18. st. je dalo odločilni zagon slovenskemu narodnemu oblikovanju. Zanj je bilo pomembno, da je Marija Terezija začela uvajati splošno državno osnovno šolstvo. Sprva seveda v zelo skromnih oblikah in obsegu, širše šele v času njenih naslednikov. Toda pismenost se je širila in z njo knjižna slovenščina.

Z delom Trubarja in drugih protestantskih piscev pa je bila ustvarjena slovenščina šele kot jezik za vsakdanjo uporabo, za široke ljudske množice. Kot jezik za zahtevnejšo uporabo na primer v umetnosti, znanosti, upravi se je začela razvijati šele leta 1779 z izdajo Pisanic Marka Pohlina. A ključna oseba je bil baron **Žiga Zois**, ki je zaznal razvojno možnost, da se slovenščina razvije in uveljavi kot družbeno-kulturno funkcionalen jezik, kar naj bi vzbudilo samozavest govorcev tega jezika in njihovo široko kulturno uveljavitev v evropskem duhovnem prostoru. Za to je načrtno deloval ter zastavil svoje ime in denar.

Sestavil je skupino sodelavcev in jim poveril posamezna področja, na katerih naj uveljavijo slovenščino ali vsaj slovensko kulturo. Izdelal je delovne naloge: dela s področja zemljepisa, naravoslovja in poezije, najprej pa naj bi napisali kritično slovnico in slovar. In to so tudi storili. Jernej Kopitar z znanstveno slovnico, Valentin Vodnik s pesmimi, Anton Tomaž Linhart z dramo in predvsem prvo skupno zgodovino oblikujočemu se narodu. Čeprav ga že razume kot celoto, zanj še nima imena in si mora pomagati s prostorskim opisom: Kranjska in ostale dežele južnih Slovanov Avstrije.

KONČNO JE JASNO. TAZ SEM SLOVENEK, TI SI KRAJNSKA KLOBASA. TI SI PILA, TAZ TA ŠE NISEM.

Tu živi več kakor milijon ljudi, ki imajo svoj poseben slovanski ali vendski (windisch) jezik, kot izvemo iz nekega drugega tedanjega dokumenta. Kot svoj materni jezik omenja Linhart kranjski jezik. (Prilastek

kranjski še večkrat zamenjuje prilastek *slovenski*.) *Kranjsko-slovanski narod* Blaža Kumerdeja iz leta 1791 obsega tudi slovenske Štajerce in Korošce. Šele med letoma 1806 in 1812 pride do sodobne ureditve imen. *Slovenec*, *slovenski* začno v današnjem pomenu vse bolj uporabljati tudi za kranjske Slovence, nastane ime *Slovenija*. Te besede pa vse bolj uporabljajo tudi v tujih jezikih. Hkrati so iz češčine uvozili besedi *Slovan* in *slovanski* v današnjem smislu, kar je omogočilo jasno razlikovanje med Slovenci in Slovani.

In ko je leta 1848 izšel program o Zedinjeni Sloveniji, je slovenski narod z njim pokazal skupno politično voljo, kar je bila kakovostno nova stopnja narodnega samozavedanja. Narod je shodil, se začel oglašati.

Značilno je, da se proti sredini 19. st. v župni kroniki Dobrne, ki je bila dotlej pisana dosledno nemško, pojavi prvi slovenski zapis, ki ga je novi župnik začel s stavkom: "Jast sim Slovenec." Vsem staršem je znano, da je običajno prva beseda, ki se jo otrok nauči pisati, njegovo ime. Zrelo otroštvo Slovencev se je začelo.

S tabori je slovenstvo postalo množično gibanje. Do konca stoletja so Slovenci oblikovali razvito družbeno ter gospodarsko razčlenjenost in organiziranost. O Slovencih kot narodu tudi pri tujih opazovalcih ni bilo nobenega dvoma več.

Žile slovenščine so bile torej staroavstrijske šole, z znanjem, ki so ga dajale. Brez teh žil Slovencev ne bi bilo.

LEJ CA FANTA! LE OD KJE SE JE VZEL? ŠELE SEDAJ SEM CA OPAZILA.

Širjenje znanja med ljudmi pa je spravljal v strah oblastnike, ki so mislili, da bo prosvetljevanje ljudstva pripeljalo do revolucije kot v Franciji, zato so se zavzemali za odpravo šol za meščane in kmete, torej skoraj celotno tedanje prebivalstvo z izjemo plemičev. Ali kot je leta 1790 zahteval Kajetan grof Auersperg:

Podobno so oživali oblastniški strahovi pred bližajočim se revolucionarnim letom 1848, kajti izobrazba bi utegnila v ljudeh porušiti vero in pokorščino. Zato je škof Anton Martin Slomšek priporočal, naj bi šole številčno omejili, da se ne bi mogli širiti "zmotni nauki". O propadli reformi leta 1848, po kateri naj bi ločili šole od cerkve, pa je menil:

S tem bi bile seveda prerezane narodove žile, ohranjena pa bi bila oblast katoliške cerkve. To stališče je že napovedovalo boj proti vse-
mu, kar bi to oblast utegnilo ogroziti, in je bilo povsem v duhu takratne škofovske konference na Dunaju, ki je v svoji okrožnici poudarila, da je različnost jezikov posledica greha.

Na predvečer druge svetovne vojne, leta 1937 izpovejo mladci Kristusa kralja (slovenska katoliška organizacija srednješolcev in studentov) v svojem glasilu z bojevitim naslovom "Mi mladi borci" ostro kritiko baskovski katoliški inteligenci in delu duhovščine, ker je popeljala Baske – "najbolj katoliški narod na svetu" v boj za zakonito republiko proti pučistu Francu.

Kritika navidez logično izhaja iz mnenja papeža Pija XI. v okrožnici nemškim katoličanom:

Narod in Cerkev sta torej vendarle dve stvari, ki imata lahko zelo različne interese.

Še zlasti, kadar gre za narod z nenarodno oblastjo in Cerkev na oblasti, ki se v tej čuti ogrožena. Le še korak je bil od tu do bratomornega sodelovanja z okupatorjem nekaj let pozneje in čeprav je dal sam papež vedeti, da je glavni sovražnik nacistično poganstvo. V Španiji sta zmagala Franco in Cerkev, Baski pa še danes nimajo svoje države.

Morda se nam danes zdi samoumevno, da Slovenci živimo od Tržaškega zaliva do Rabe in od Djekš do Kolpe. Pa ni. Kot smo pri Karantancih lahko opazovali kristalizacijski pomen osrednje Koroške s Sveškim poljem, je bilo nekako podobno pri Slovencih. Le da je jedro kristalizacije sedaj Kranjska, edina notranjeavstrijska dežela z večinskim slovanskim prebivalstvom.

Knjižni jezik, ki ga je kot skupni jezik Slovencev začrtal Primož Trubar, so v 18. st. ogrozili poskusi regionalizacije. Tako so v letih 1758–1762 tiskali isti katekizem v posebnem štajerskem, kranjskem in koroškem prevodu. Še v obdobju 1779–1780 se je v štajerskem Podravju kazal odpor, češ da kranjski katekizem čisto nič ne glasi po tukajšnjem slovanskem (windischer) narečju.

Leta 1850 daje koroški publicist Vinzenz Rizzi zanimivo oceno narodnostnega razvoja koroških Slovencev. Meni, da bi se v ugodnejših razmerah in ob večji številčnosti lahko v plodni izmenjavi z nemško prvino razvili v slovanski živelj z lastnim pomenom.

Opozarja na dejstvo, da je narodno gibanje leta 1848 pustilo množico koroških Slovencev hladno in brez udeležbe. Poudarja, da so skoraj brez lastnih izobražencev, ker jih šolski pouk v nemščini germanizira.

Pripoved, ki jasno kaže smer širjenja slovenske narodne zavesti z izobražencev na množico v splošnem, na Koroškem pa na narodnostne posledice pomanjkanja slovenskega izobraženstva. Fizik Jožef Stefan, doma s Koroškega, je leta 1858 k temu samo še brezvoljno pripomnil:

Koroški plebiscit je bil tako zgubljen že davno, še preden je do njega sploh prišlo, kajti dogajanje je prehitelo razvoj tamkajšnje slovenske narodne zavesti. Podobno se je dogodilo beneškim Slovincem, ki so glasovali za priključitev Italiji.

Najbolj močno so svoj knjižni jezik izoblikovali Prekmurci, poleg tega so živeli prek državne meje na Ogrskem. Leta 1715 nastane katekizem Franca Temlina, "zdaj pak na slovenski jezik preložen". Sami sebe so Prekmurci tedaj imenovali Sloveni, vogrski Slovenci, svoj izvor pa so zaradi enačenja imen Vendi in Vandali videli v Vandalih. Peter Kozler jih je leta 1853 vključil v svoj Zemljovid slovenskih dežel (na katerem so izključeni Kočevarji in Belokranjci).

Od leta 1867 so bili podvrženi hudemu pritisku oblasti, ki se je na različne načine trudila za njihovo madžarizacijo. To pa je po drugi strani krepilo stike z avstrijskimi Slovenci. Knjižna slovenščina je zato z mohorjanskimi knjigami v drugi polovici 19. st. prodrla tudi v Prekmurje. Hkrati je bilo vse bolj jasno, da Prekmurci nimajo mesta v Ogrski, ki ni bila pripravljena rešiti njihovega narodnega vprašanja. Dvanajstega avgusta 1919 je jugoslovanska vojska s privolitvijo mirovne konference zasedla Prekmurje.

Takojšnja uvedba slovenskega knjižnega jezika, ki so ga mnogi slabo razumeli, na vsa področja je povzročila mnogo nezadovoljstva in očitek narodnemu voditelju Jožefu Kleklu, da jih je odpeljal od Madžarov in jih predal Slavom, ki jih pri verouku sedaj mučijo z vsiljevanjem knjižnega jezika.

Vendar Prekmurje ni zadnja slovenska dežela, ki jo je zajela zavest pripadnosti slovenstvu. To sta Rezija in Beneška Slovenija, ki ju je ta tok množično preplaval šele v zadnjih desetletjih.

Dvajseto stoletje je bilo čas postopnega prehoda Slovencev na novo razvojno stopnjo, oblikovanje lastne države, kar je potekalo skozi dve pomembni razvojni obdobji, ki sta se obakrat začeli z odločitvijo za Jugoslavijo, prinesli pa vsakokrat večjo stopnjo narodne samostojnosti. Osamosvojitve leta 1991 je prinesla Slovincem novo narodno značilnost, pripadnost lastni državi.

To je lastnost, ki lahko olajša asimilacijo stotisočev priseljencev (med katerimi so gotovo tudi potomci muslimaniziranih sužnjev iz danes slovenskih krajev), če imajo državljanstvo. Postavlja pa razliko med Slovenci v državi Sloveniji ter Slovenci v Avstriji, Italiji in na Madžarskem ter Hrvaškem. Doslej namreč pri vseh Slovenih državljanska zavest ni bila del narodne zavesti. V Avstrijski monarhiji sta bili državljanska in narodna zavest različni. Kdor se je opredeljeval samo z državljansko zavestjo, je z lahkoto rešil osebni problem opredeljevanja, če je izviral iz mnogonarodne družine.

Ko je državljanska zavest republike Avstrije postala izhodišče oblikujoči se avstrijski narodni zavesti, je bilo razliko med narodno in državljansko zavestjo mogoče najti najbližje pri Slovencih v Jugoslaviji (kdor je ni hotel ali znal najti že kar pri koroških Slovencih). Morda je spremembo v tej razliki prvi podzavestno zaznal prav toliko kritizirani Peter Handke, kajti ko smo jugoslovanski Slovenci združili obe zavesti, smo zanj postali "pokvarjeni". Značilen pridevnik, ki smo ga večkrat srečali pri narodovih sosedih, ki nastalih razlik ne znajo drugače opisati.

Uvajanje nove narodne lastnosti pri-
naša še nekaj. Slovenci so se doslej
razvijali predvsem skozi svoj knjižni
jezik in ob njem. Odločilno vlogo
pri tem so imeli šolstvo, znanost
in kultura. Državljanstvo pa
podpirajo vse službe države. Krog
podpornikov narodne zavesti se je s
tem pomembno razširil, vendar se je
hkrati zmanjšal pomen jezika.

Naši predniki so bili Veneti, Balti, Slovani, Germani, Anti, Vlahi, Hrvati, Dudlebi, Kosezi, Stodorani, Karantanci, Karniolci, Nemci in še mnogi drugi. Narodi nastajajo, se razvijajo in izginjajo. Niti dva si nista po zvrsteh lastnosti in zaporedju njihovega uveljavljanja enaka. Prebivalstvo posameznih dežel je lahko določen čas celo brez izrazite narodne zavesti. Lahko jo nadomešča s pripadnostjo kraju bivanja, poklicni skupini, s sorodstvenimi vezmi in podobno. Vse te pripadnosti je mogoče poljubno povezovati z narodno in "nadh narodno" zavestjo. Lahko postanejo izhodišče za nastanek novega naroda, še večkrat so kratkega veka.

Nekateri narodi se nikoli ne razvijejo toliko, da bi organizirano zadovoljevali skupne potrebe, ampak prej izginejo. Ostanajo le slutnje o njih. Poglejmo sled take slutnje. Takole leta 1904 piše v župni kroniki Bohinjske Bele o železničarjih, ki so gradili bohinjsko železnico:

Kaj se bo s Slovenci dogajalo, ne vemo. Možno pa je karkoli. Kajti svojo narodno zavest in ponos si določa vsako pokolenje samo, ne določajo nam ga predniki, pa naj so bili dobri ali slabi, slavni ali neugledni, junaški ali strahopetni.

Tudi Sneguljčici ni njen kraljevski rod prav nič pomagal, še celo gospodinjiti se je morala naučiti, da so jo palčki vzeli v službo.

Zgodovino je dobro poznati, da razumemo sedanjost. To je osnovni pogoj, da se sedanjosti ne bomo bali, saj se najbolj bojimo tistega, česar ne poznamo. Življenje v strahu pa je hudo neprijetno. Tudi tako bomo gradili svojo samozavest.

Svoj ponos si mora vsak rod zgraditi sam s svojim obnašanjem. Tako so moji starši in njihovi vrstniki lahko ponosni na to, da so izpeljali najbolje organizirani narodno-osvobodilni odpor druge svetovne vojne, ki je v vojnih razmerah okupacije vzpostavil popolno družbeno organiziranost od bolnišnic do znanstvenega inštituta.

Jaz pa sem ponosen na to, da imata naši avtohtoni narodni manjšini v državni skupščini poslanca, že samo zato, ker obstajata. In ker se vsakdo v življenju kdaj znajde v položaju manjšine, sta mi ta poslanca poroka demokratičnega življenja, poroka, kakršnih nimajo v večini drugih držav.

IN VAŠ KOMENTAR SPREJEMA SLOVENIJE V EU?

BILI SMO V AVSTROOGRSKI IN JE PROPADLA. BILI SMO V DRŽAVI SHS IN JE PROPADLA. BILI SMO V KRALJEVINI JUGOSLAVIJI IN JE PROPADLA. BILI SMO V FAŠISTIČNI ITALIJI, MADŽARSKI, NACISTIČNI NEMCIJI, USTAŠKI HRVAŠKI IN SO PROPADLE. BILI SMO V SOCIALISTIČNI FEDERATIVNI JUGOSLAVIJI IN JE PROPADLA. BOMO PA JA SESULI SE EU.

ZADNJE VPRAŠANJE. KAKO JE SLOVENCEV LAHKO 6 MILIJONOV, ČE SURS TRDI, DA NAS JE SAMO 2 MILIJONA?

PREPROSTO. VSAK IMA ŠE DVA V ŽELODCU.

KO NAS BO SPET 2 MILIJONA IN SE NE BOMO TRUDILI Z IZIGRAVANJEM VSAKE OBLASTI, AMPAK SE BOMO NAUČILI VLADATI SAMI SEBI, NAM BO DOBRO NA SVETU.

In priredili so veliko gostijo. Tudi jaz sem bil tam. Dali so mi iz naprstnika jesti, iz rešeta piti in z lopato po riti. In tu je zgodbe konec. Se Vam je zdela zapletena? Prav imate. Vendar je v resnici še mnogo, mnogo bolj. Če je ponekod slaba, je zato, ker sem jo tako zelo poenostavil.

ZA GOVOR

Od nastanka te knjige do njene objave je minilo več kot dve desetletji. V tem času so se spremenile okoliščine, ki so botrovale nastanku, in zato jo tisti, ki jo berejo sedaj, nujno doživljajo drugače, kot bi jo nekoč in kot sem si tedaj zamislil, da jo bodo. Zato se mi zdi potrebno vsaj kratko pojasnilo, zakaj je knjiga taka, kot je. Pri tem se ne bom spuščal v podrobnosti, čeprav bi lahko o vsaki sličici napisal zgodbo. Nočem pojasniti vsega. Naj sličice ostanejo to, kar sem želel, da so: način, kako bralcu razburkati domišljijo in ga popeljati do lastnega razmisleka.

Povod za nastanek knjige je dala skupina zagnanih rodoljubov, ki so si v 80-ih letih prejšnjega stoletja prizadevali prepričati Slovence, da so na današnjem slovenskem ozemlju neposredni potomci prazgodovinskih Venetov, pravzaprav Slovenetcev, ki naj bi dali Evropi kulturo, svetu pa demokracijo. Zaradi takih prednikov naj Slovenci ne bi imeli ničesar skupnega z drugimi narodi tedanje Jugoslavije. In po lastni oceni rodoljubov so zato prav oni dali Slovincem tako samozavest, da so zmogli leta 1990 glasovati za samostojnost. Njihove ideje so temeljile na navideznih besednih podobnostih starih imen in sodobne slovenščine. Ni bilo težko dokazati, da je njihovo utemeljevanje nično, a njihova prava moč je bila v dovolj spretni komunikaciji z javnostjo in v všečnosti trditev. Sadove njihovih prizadevanj lahko vsakodnevno opazujemo še danes. Liki Vaške situle krasijo naše potne liste in osebne izkaznice. Leta 1981 je Jožko Šavli rogato žival štajerskega deželnega grba predelal v "karantanskega" panterja tako, da mu je osiromašil mednožje in mu spremenil barvo iz bele v črno. Trenutno se z njim postavljajo ne samo člani Štajerske varde, ampak tudi nekatere vojaške in policijske enote.

Bilo je več kot očitno, da smo arheologi, zgodovinarji, jezikoslovci, etnologi pri podružbljanju svojih raziskav padli na celi črti. Pri tem je morda malo pomagala tudi teorija zarote, po kateri smo bili plačanci tujih velesil, ki hlepijo po našem ozemlju. Kakorkoli, velja pregovor, da se klin s klinom izbija. Odločil sem se za poljudno študijo (podlistek "**Etnogeneza Slovencev**", **Delo**, 6.–13. III. 1996), v kateri sem prikazal nastanek Slovanov, njihov prihod izza Karpatov, naselitev v Sloveniji ter vse nadaljnje identitetno prepletanje do nastanka sodobnih Slovencev. Ker gre za zgodovino dolgih dob in dolgotrajne procese, je razumljivo, da v časovnem razponu, ki je daljši od dveh tisočletij, delež zadnjih dveh stoletij zavzema samo majhen del. To je seveda v nasprotju z našim običajnim dojemanjem preteklosti, kjer zanimanje zanjo upada sorazmerno z oddaljevanjem od sedanjosti. O sodobni zgodovini ima pač vsakdo že neko svojo predstavo, ki se mu zdi pomembna. Kdor nato išče uresničitev teh predstav v moji knjigi, je razumljivo razočaran. A vendarle gre samo za drugačen pogled.

Podlistek je naletel na nekatere hvaležne bralce, razumljivo pa z njim niso bili zadovoljni zagovorniki slavnih venetskih prednikov. Sklenil sem izkoristiti njihovo prizadevanje, da bi svojim pisanjem dali videz znanstvenosti ter s tem verodostojnosti in zato niso mogli tvegati z bistveno večjo stopnjo popularizacije. Jaz sem se odločil prav za to, vzor mi je bil komunistični manifest v stripu. Kajti, če se je dalo narediti strip iz tako zahtevnega besedila, potem so bili dobri obeti tudi za tovrstno dodelavo mojega podlistka. S tem sem se ukvarjal naslednjih nekaj let v redkih mirnih počitniških trenutkih. Odločil sem se za trenutne asociacije, ki so mi jih vzbujali posamični odlomki besedila. Zajemajo moja tedanja razmišljanja, čustvovanja in odzive na tedanje kulturno okolje. Sedaj sem dodal samo še komentar na sprejem v EU, ki se je zgodil v vmesnem času. Če bi se celotnega podviga lotil na novo danes, bi bil rezultat zelo drugačen. Drugačno bi bilo osnovno besedilo in drugačne ilustracije, ostale pa bi nekatere nabolj splošne ugotovitve.

Ko sem imel narejen scenarij vseh sličic sem začel iskati ilustratorja ali ilustratorko. Po štirih neuspelih poskusih, najbolj zagnani je prišel celo do polovice, sem dal rokopis v predal in čakal na boljše čase. Lani se je naloge na lastno pobudo lotila Janja Rihter in mi prvo izvedbo sličic nepričakovano podarila za rojstni dan. Ostal sem brez besed. Odtlej verjamem, da se čudeži dogajajo. Z drobnimi živalcami je slikam dodala še čustveno razsežnost. Med njimi prednjači polž, ki idealno predstavlja naše

slovanske prednike: s svojo vztrajnostjo, avtonomnostjo, s sposobnostjo preživetja ob najmanjšem možnem vložku energije.

Ker je delo nastalo kot protiutež venetoslovenski teoriji, ki poudarja staroselstvo Slovencev na Slovenskem (in širše) in ker se je slovenstvo tudi v resnici razvijalo vzdolž jezikovne osi, sem dal prednost prikazu te osi, ki sega v Ukrajino. Vendar v knjigi poudarjam, da naš prostor ni bil prazen in da so Slovani v njem naleteli na ljudi, ki so jih imenovali Vlahi in se z njimi sčasoma zlili. Vlaško zgodbo predhodnega obdobja sem zanemaril, ker so jo v času nastajanja moje knjige pod venetskim imenom reklamirali do brezuma. Zgodovine našega prostora pred prihodom Slovanov tako ni, vendar to nima posledic za nobeno od izpeljav. Velja, da smo taki, kot smo danes, lahko postali samo v tem našem prostoru. Gre za enkratni preplet različnih kulturnih sestavin. Ob sedanji popularnosti genetskih raziskav je zato treba še toliko bolj poudariti, da je narod posledica kultunega in ne biološkega genoma.

Ali je knjiga, ki je pred vami, strip, slikanica, bogato ilustrirana zgodovina, prepuščam vaši presoji. Vsekakor pa smo se z debelim papirjem in mnogo beline potrudili, da si lahko vsakdo po lastni želji nariše prednike v tisti barvi, ki mu je najbolj všeč.

Ig, 29. februar 2020

Andrej Pleterski

Nekaj nasvetov za nadaljnje branje

Vanja KOČEVAR, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala v prednacionalni dobi? Kolektivne identitete in amplitude pomena etničnosti v zgodnjem novem veku (1. del). – *Zgodovinski časopis* 73, št. 1/2 (159), 2019, 88–116.

Vanja KOČEVAR, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala v prednacionalni dobi? Kolektivne identitete in amplitude pomena etničnosti v zgodnjem novem veku (2. del). – *Zgodovinski časopis* 73, št. 3/4 (160), 2019, 366–411.

Vanja KOČEVAR, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala v prednacionalni dobi? Kolektivne identitete in amplitude pomena etničnosti v zgodnjem novem veku (3. del). – *Zgodovinski časopis* 74, št. 1/2 (161), 2020 (v tisku).

Hans KÜNG, *Katoliška cerkev: kratka zgodovina*. – Zbirka Spekter 4, Ljubljana 2004.

Milko MATIČETOV (ur.), *Venetovanje. Prispevki k razmerju Veneti – Slovani*. – Arheo 10, Ljubljana 1990.

Andrej PLETERSKI, *Kulturni genom: prostor in njegovi ideogrami mitične zgodbe*. – Studia mythologica Slavica, Supplementa, Supplementum 10, Ljubljana 2014.

Hanna POPOWSKA-TABORSKA, *Zgodnja zgodovina Slovanov v luči njihovega jezika*. – Ljubljana 2005.

Fran RAMOVŠ, *Kratka zgodovina slovenskega jezika I*. – Zbirka ZRC 9, Ljubljana 1995² (1936¹).

TOU TO KATO TO O
LITHEIN LAMBEI HODI
DIPLOMA, SAKI E POUKE
SOSIOPOLITIKON IN

TOU TO KATO TO O
LITHEIN LAMBEI HODI
DIPLOMA, SAKI E POUKE
SOSIOPOLITIKON IN

TOU TO KATO TO O
LITHEIN LAMBEI HODI
DIPLOMA, SAKI E POUKE
SOSIOPOLITIKON IN

TOU TO KATO TO O
LITHEIN LAMBEI HODI
DIPLOMA, SAKI E POUKE
SOSIOPOLITIKON IN

TOU TO KATO TO O
LITHEIN LAMBEI HODI
DIPLOMA, SAKI E POUKE
SOSIOPOLITIKON IN

TOU TO KATO TO O
LITHEIN LAMBEI HODI
DIPLOMA, SAKI E POUKE
SOSIOPOLITIKON IN

TOU TO KATO TO O
LITHEIN LAMBEI HODI
DIPLOMA, SAKI E POUKE
SOSIOPOLITIKON IN

TOU TO KATO TO O
LITHEIN LAMBEI HODI
DIPLOMA, SAKI E POUKE
SOSIOPOLITIKON IN

TOU TO KATO TO O
LITHEIN LAMBEI HODI
DIPLOMA, SAKI E POUKE
SOSIOPOLITIKON IN

TOU TO KATO TO O
LITHEIN LAMBEI HODI
DIPLOMA, SAKI E POUKE
SOSIOPOLITIKON IN

TOU TO KATO TO O
LITHEIN LAMBEI HODI
DIPLOMA, SAKI E POUKE
SOSIOPOLITIKON IN

TOU TO KATO TO O
LITHEIN LAMBEI HODI
DIPLOMA, SAKI E POUKE
SOSIOPOLITIKON IN

TOU TO KATO TO O
LITHEIN LAMBEI HODI
DIPLOMA, SAKI E POUKE
SOSIOPOLITIKON IN

Založba ZRC
<https://zalozba.zrc-sazu.si/>
ZRC Publishing

9 789610 504290
17 €

TOU TO KATO TO O
LITHEIN LAMBEI HODI
DIPLOMA, SAKI E POUKE
SOSIOPOLITIKON IN

TOU TO KATO TO O
LITHEIN LAMBEI HODI
DIPLOMA, SAKI E POUKE
SOSIOPOLITIKON IN

